

Dr. Öğr. Üyesi
Arzu BOYKafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi
Bölümü
arzunar@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7611-7975>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied
24/07/2020Kabul edildi.
Accepted
07/09/2020

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.773694>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Dostluktan Yol Ayrımının Başlangıcına Doğru Türk Rus İlişkileri (1923-1938)

Turkish-Russian Relations from Friendship to the Beginning of the Road Split (1923-1938)

Öz

1917’de başlayan Bolşevik İhtilalinden sonra Türk Rus ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Rusya’daki iç savaşta İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Çarlık Rusya’sına destek olmaları Türkiye ve Bolşevik Rusya’yı bir araya getirmişti. Bu bağlamda Milli Mücadele Dönemi’nde taraflar arasında yakınlaşma artmış ve hatta Bolşevikler, Milli Mücadeleye maddi yardımlarda bulunmuşlardır. Milli Mücadele Dönemi’nde başlayan bu yakınlaşma 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile doruğa ulaşmıştır. Antlaşma yapılmadan bir hafta önce Almanya ve batılı devletlerarasında Locarno Antlaşmasının yapılmış olması Türkiye ve Rusya’yı bu antlaşmaya sevk etmiştir. Locarno Antlaşması ortak tehlike olarak görülmüş ve tarafların yakınlaşmasına sebep olmuştur.

Bu dönemin sonlarında yapılan Montrö Boğazlar Sözleşmesinin Boğazlar ile ilgili anlaşmazlıkları su yüzüne çıkarması ile birlikte Milli Mücadele’de başlayan dostluk ilişkileri silinmeye başlamış taraflar birbirinden uzaklaşmıştır.

Çalışmada Türk Rus ilişkilerinin en ince ayrıntıları ile birlikte verilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ele alınan konu ile ilgili telif eserler taranmış ve süreli yayınlara bakılarak alan yazında konu ile ilgili boşluk kapatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik İhtilali, Rusya, Dostluk, Boğazlar, Montrö

Abstract

After the Bolshevik revolution, which started in 1917, Turkish-Russian relations acquired a different dimension. In the civil war in Russia, the support of states such as England and France to Tsarist Russia had brought the Bolshevik Russia and Turkey together. In this context, the intimacy between the parties increased during the period of national struggle and even the Bolsheviks provided financial assistance to the national struggle. This intimacy, which started in the period of national struggle, reached its peak with the 1925 Treaty of Friendship and Neutrality. Treaty of Locarno Treaties made between Germany and western states just a week before this treaty caused Turkey and Russia to make it. Germany western states between Turkey and Russia have made in Locarno Treaty has led to the treaty. The Treaty of Locarno was considered as a common threat and caused the intimacy of the parties.

After the Montreux Convention, which was concluded at the end of this period, revealed the disagreements about the Straits, the friendship relations that started in the National Struggle began to disappear among the parties.

In the study, it is aimed to give Turkish Russian relations with the finest details. Accordingly, copyrighted works related to the subject discussed were reviewed and the gap in the field was tried to be closed by looking at the periodical publications.

Keywords: Bolshevik revolution, Russia, Friendship, Straits, Montreux.

ATIF: BOY Arzu, “Dostluktan Yol Ayrımının Başlangıcına Doğru Türk Rus İlişkileri (1923-1938)”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 6/3 (Eylül 2020), s. (818-840)

CITE: BOY Arzu, “Turkish-Russian Relations from Friendship to the Beginning of the Road Split (1923-1938)”, **Journal of History and Future**, 6/3 (September 2020), pp. (818-840)

Giriş

Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da İtilaf Devletlerine karşı ölüm kalım mücadelesi verilmişti. Anadolu'da Milli Mücadele'nin yaşandığı dönemde Bolşevik Rusya, Çarlık Rusya'sına destek olan İngiltere Fransa gibi devletlere karşı mücadele etmekteydi bu bağlamda Türkiye ve Bolşevik Rusya, ortak paydada birleşmiş ve ortak düşmana karşı mücadele edilmesi, iki devleti birbirine yakınlaştırmıştı¹. Tehdit altında olan iki ülke, çok zor şartlar altında kaldığı bu dönemde birbirlerine dostluk ellerini uzatmışlardır². Bolşevik Rusya'nın Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM'ye yapmış olduğu yardımların ilişkileri daha iyi bir dereceye getirdiği görülmüştür. Milli Mücadele devam ederken, 3 Mayıs 1920'de kurulan 1. İcra Vekilleri Heyeti'nin yaptığı 5 Mayıs tarihli toplantıda İktisat Vekilli Yusuf Kemal Bey'in Ruslarla görüşmeyi teklif etmesi üzerine Moskova'ya heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Sovyetlerin Anadolu hareketine karşı düşüncelerini anlamak, para ve silah temini için ittifak yapmak üzere Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Moskova'ya gönderilmiştir³. Moskova'da yapılan görüşmelerde Rus liderlerinin talepleri sonucunda görüşmeler yarıda kesilmişti. Daha sonra 7 Aralık 1920'de İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey Başkanlığında Moskova'ya bir heyet gönderilmesi için kararname çıkarılmıştır. Heyet 18 Şubat 1921'de Moskova'ya varmıştır. 26 Şubat 1921'de Sovyet Dış İşleri Komiserliği binasında başlayan görüşmeler sonucunda 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması yapılmıştır⁴. Böylelikle 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının yolu açılmıştır.

1.1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

Batılı devletlerarasındaki birliktelikler Türkiye ve Sovyet Rusya'nın ilişkilerini daha samimi hale getirmiş, Türk ve Rus basınında, yakınlaşma sürecini analiz eden makaleler kaleme alınmaya başlamıştır. Siirt Mebusu Mahmut, Türkiye ve Rusya arasındaki yakınlığın sebeplerini anlattığı makalesinde iki devlet arasındaki ilişkide sürekliliğin ve samimiyetin esas olduğunu vurgulamıştır. Halkın iradesine yer vermeyen Çarlığın ve Osmanlı Devleti'nin geride kaldığını, aynı bağımsızlık mücadelelerinden geçen yeni Türkiye ve yeni Rusya'nın arasında büyük bir dostluk olduğunu, iki dost devlet arasına nifak sokmak isteyen Chicago Tribüne gazetesinin kundakçı olduğunu dile getirmiştir. Yazar, bu gazeteyi iki devlet ilişkilerini bozmak isteyen unsurların merkezi olarak görmüştür. Mezkur gazeteye göre Doğu Anadolu'daki Türkler ve Ermeniler arasındaki mezalimin müsebbibi Ruslardır⁵. Ayrıca İstanbul'daki Rus memurlar, uzun bir süredir Türk katliamının hazırlıkları ile meşgul olmuşlardır. Siirt Mebusu Mahmut, Rusların amaçlarının Türkiye ve Kafkasya arasında bir Kürdistan meydana getirmek olduğu ile ilgili Chicago Tribüne'de çıkan yazılara kıymet verilmemesi gerektiğini aktarmıştır. Ayrıca Mahmut'un yazdığı makalede Türkiye'nin tek

1 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s.141.

2 Bu dönemde iyi komşuluk ilişkileri içerisinde iki ülkenin de çıkarları gözetilmiş ve dostluk ilişkileri bu dönem boyunca devam etmiştir. İki devlet arasındaki karşılıklı anlayış ilişkilere hakim olmuş, iki taraf arasında dönem boyunca devam eden etkileşim ve işbirliğini, yeni nesil politikacılarının uzun yıllar boyunca yakalayamadığı görülmüştür (Porshneva Olga Sergeevna, *Sovyet Türk Kültürel İlişkilerinin Gelişiminin İncelenmesi*, Ural Basımevi, Ekaterinburg 2010, s.6).

3 Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s.141.

4 Coşkun Topal, "Türk Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, ss.313-330.

5 Türkler ve Ermenilerin arasında yaşanan olaylar ve bu olayların sonucunda meydana gelen mezalimlerin müsebbiplerinden olan Rusya, Ermenileri isyana ve mezalime teşvik etmiştir. (Arzu Boy, "1877'den 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Rus Ermeni İlişkileri" *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, C.10,2018, ss.109-132).

amacının halkın bağımsızlığını sağlayıp ülkenin inkişafını temin etmek olduğu dile getirilmesinin ardından Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğu bozmak isteyen Chicago Tribüne gazetesine verilen cevap şu şekildedir: Türkiye, Milli Mücadele’de kendisine destek veren Rusya’nın yardımlarını asla unutmayacaktır. Milli Mücadele’de Rus gazeteleri Türkiye’nin zor günlerini atlatacağını söyleyerek halkı cesaretlendiren yazılar kaleme almıştır. Chicago Tribüne gazetesi Türk halkının zihninde nefretle anılmaya mahkum olacaktır⁶. Makalede, Milli Mücadele’de Rusya’nın ve Rus basınının, Türk halkı için moral kaynağıyken Chicago Tribüne gibi yabancı basının Türkiye’nin ve Türk halkının iyiliğini istemediği ve iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasının hedeflendiği izah edilmeye çalışılmıştır.

Siirt Mebusu Mahmut, başka bir makalesinde bazı bilim adamlarının da Türk-Rus ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye çalıştığını yazmıştır. Örneğin batının büyük alimlerinden Guston Loban diyor ki; “Her memlekette hükümet yahut şekli hükümet değişebilir. Fakat siyasi aneler kolay kolay değişmez, Fransa, ihtilal esnasında birçok meselede XIV. Lui’yi takip etmiştir. Rusya idare şekli noktasında birçok değişiklik yapsa da Bolşeviklerin şarkta takip ettiği siyaset, çarlığın siyasetinin aynısıdır”. Mahmut kaleme aldığı makalede yeni Rusya’nın, eski Rusya’nın siyasetini takip etmediğini söylemiş ve Gustov Loban’ın fikrine iştirak etmemiştir. Yine aynı makalede dost olmayanların her türlü faaliyetlerine rağmen Türk Rus milletleri arasında ilişkilerin bütün samimiyetiyle devam ettiğini söyleyen Mahmut, bugün iki milletin dostluğunu istemeyenlerin hainliklerini devam ettirdiğini ifade etmiştir⁷. Siirt mebusunun bu makalesi ikdam gazetesinin sayfalarında da aynı şekilde yerini almıştır⁸.

16 Mart 1921 Antlaşması’ndan sonra Türkiye ve Rusya arasındaki yakınlığın siyasi arenada yavaş yavaş yenilenmesi gerektiği ile ilgili sinyaller gelmeye başlamıştı. Yapılacak antlaşmanın Türk-Rus ilişkilerini sağlam bir zemine oturtacağına inanılmıştır. Bu bağlamda antlaşma imzalanmadan önce antlaşmanın iki ülke ilişkilerine anlam katacağına inanan Mustafa Kemal, antlaşmanın önemini yaptığı bir konuşmada şu şekilde dile getirmiştir:

“Bizim araştırmalarımıza göre, teklifi Ruslardan gelen ve başlangıçta Batı ile ilişkilerini düzeltmek arzusunda olduğu için bazı hükümlerini uygun dahi karşılamadığı anlaşılan 1925 Antlaşması’nın imzasını Türkiye için cazip kılan sebepler, her şeyden önce, Musul anlaşmazlığında İngiltere’nin tutumu, sonra da kademe kademe bu anlaşmazlık süresince Fransa ve İtalya’nın davranışları ile Milletler Cemiyeti’nin, İngiltere’nin nüfuzu altında olduğunun açıkça ortaya çıkması ve Türkiye’nin kendisini çok yalnız hissetmesidir.” Konuşmada siyasi ortamın Türkiye’yi bu antlaşmaya zorladığı açık bir şekilde dile getirilmiştir.

İki devlet arasındaki yakınlaşma sonucunda imzalanan antlaşma, Türk-Sovyet dostluğunun ispatı olarak Paris’te imzalanmıştır. Bu sebepten Paris Antlaşması adı da verilmiştir⁹. Antlaşma tasarısı 1925’in ocağında verilmiştir¹⁰. Antlaşma, üç protokol ve üç madde ve bir gizli mektuptan oluşmaktadır¹¹. Antlaşma ile birlikte taraflar arasında çıkan meselelerin diplomasi yoluyla

6 *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1925, No:1371, s.1.

7 *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Haziran 1925, No:1450, s.1.

8 İkdâm, 15 Haziran 1925, Sayı:10127, s.1.

9 Cenk Şen, *Stalin Dönemi’nde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s.59.

10 Kamuran Gürün, “17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu*, TTK, 1999, ss.182-188; Erel Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, s.315.

11 “Birinci maddede: Bağlı taraflardan birisine karşı üçüncü bir ya da birkaç devletçe askersel eylemde bulunulduğunda, öteki bağlı taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeği yükümlenir. İkinci maddede: Bağlı taraflardan her biri ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmayı yükümlenir. Bağlı taraflardan her biri üçüncü bir devlet ya da birkaç devletçe öteki bağlı devlete karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da antlaşmaya katılmamayı yükümlenir. Bundan başka, bağlı taraflardan her biri,

halledilmesine karar verilmiş, diplomasi yolu ile çözümlenemezse iki devlet arasındaki görüşmelerle halledilmesine karar verilmiştir¹². Türkiye ile Rusya arasındaki antlaşmayı kutlamak maksadıyla Para Palas Otelinde bir ziyafet verilmiştir. Ziyafette Rusya'nın Türkiye'de bulunan siyasi ve iktisadi temsilcileri, devlet erkânı ve memurları ile Türk Hükümeti temsilcileri bulunmuştur. Ziyafet esnasında Sovyet heyeti'nin lideri Potmekin, şu sözleri dile getirmiştir:

“Paris'te akdedilen bu muahedenin iki dost devlet arasında mevcut münasebat-ı siyasiye ve iktisadiyenin daha ziyade takviyesine hadim olacağı gibi dost Türkiye ve Rusya'yı yekdiğerine daha fazla takrip edecektir. Bu münasebetle Türkiye ile Rusya arasında münasebat-ı dostanenin inkişaf ve terakkisi için sarf-ı gayret eden Moskova'daki Türk Sefiri Zekai Bey ile elyevm Moskova'da bulunan Rusya'nın Ankara Sefiri Yoldaş Suriç'e tebrik telgrafnâmeleri keşide edilmesini teklîf ederim”¹³. Bu teklif kabul edilmiş ve konuşmanın ardından Zekai Bey'e ve Suriç'e telgraf gönderilmiştir. Gönderilen telgraflar aşağıda verilmiştir.

“Moskova'da Zekai Bey'e

Burada akd-i içtima eden Türk-Rus grubu muahedenin imzalanması hasebiyle zât-ı aliniz tarafından bu hususta sarfedilen mesaiyi takdir ederek, iki dost devlet arasındaki münasebat-ı uhuvvet karaneyi takviye etmek üzere sarfetmekte olduğunuz mesaiden dolayı ayrıca muvaffakiyet temenni eder”.

Potmekin, Reşid Safvet

Telgrafnameyi Türkiye adına Reşid Safvet Bey, Rusya adına ise Potmekin imzalamışlardır. Ankara Büyükelçisi Suriç'e gönderilen telgrafname aşağıdadır:

“Moskova'da Yoldaş Suriç'e

“Türk-Rus Muahedenamesinin akdi münasebetiyle en derin hissiyat-ı müştereke ile mütehassıs olan Türk-Rus grubu şahsınızda şark akvamının birleşmesine fasılasız say ile hasr-ı nefis eden asil bir simayı selamlamakla mübahidir”.

Reşid Safvet, Potmekin

Moskova Büyükelçisi Zekai Bey'den Rus Konsoloshanesine aşağıdaki telgrafname gönderilmiştir.

“İstanbul'da Yoldaş Potmekin'e

Vazifemin ifasını teshil ve teşci mahiyetinde olan hissiyat-ı hayır-havahanenize hararetle teşekkür ederim”.

Zekai¹⁴

1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Cemiyeti Akvamın, İtalyanlarla Rusların anlaşma yaptığı ve Türkler aleyhine hareket ettiğini söylediği dönemde gerçekleşmesi, bütün dikkatleri bu antlaşmaya çevirmiştir. Antlaşmanın Musul meselesi ile ilgili kararın hemen sonrasında yapılmasının çok büyük bir anlam taşıdığını vurgulayan Mehmet Asım, Türkiye'nin bu antlaşmaya imza koymasının sebebinin kendini güvende hissetmek istemesi ile alakalı olduğunu söylemiştir. Avrupalı devletlerin halen bu antlaşmanın niçin imzalandığını anlamamalarını ilginç bulmuştur. Asım, Türkiye'nin hiçbir devletin hak ve hukukunu çiğnemeyeceğini ve barış yanlısı olması

üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı devlete karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamayı yükümlenir. Protokollerde ise: tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlerinin dışında tarafların diğer devletlerle serbestçe ilişkilerde bulunabileceği fakat bağıtlı herhangi bir tarafa karşı parasal ve ekonomik antlaşmalara katılmayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca taraflar arasında çözümlenemeyen anlaşmazlıkların çözüm yollarını bulmak için görüşmelerin yapılması gerektiğine değinilmiştir (İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C. I, TTK, Yayınları, Ankara 1983, s. 268-270).

12 Ersin Müezzinoğlu, “İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, 2018, ss.249-260.

13 *Vakit*, 6 Ocak 1926, Sayı:2880, s.5.

14 *Vakit*, 6 Ocak 1926, Sayı:2880, s.5.

ile birlikte şeref ve istiklaline karşıda çok hassas olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca makalesinin sonunda Türk-Rus muhabbetinden memnun olmayan devletlere seslenmiş, “Telaş etmeyiniz Efendiler meselemiz emn-i selamet meselesidir demiştir”¹⁵. Asım, bu sözlerle Türkiye ve Rusya birlikteliğinin hiç kimsenin aleyhine olmadığını, Türkiye’nin amacının güvenliğini sağlamak olduğunu duyurmaya çalışmıştır.

Bu dönemde İngiltere gibi devletlerle ilişkileri kesilen Rusya, Türkiye ile olan ilişkilerine daha fazla önem vermişti¹⁶. Antlaşma imzalandıktan sonra İsmet İnönü antlaşmanın önemi ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir¹⁷:

“1925 Antlaşması, Locarno’dan hemen hemen iki hafta sonradır ve ona cevap mahiyetindedir. Sovyetler, ilk zamandan itibaren, Almanya ile diğer devletler arasında yapılan muahedeleri ve yakınlaşma teşebbüslerini daima endişe ile karşılamışlardır. 1925’te bizim muahedemizle ona cevap vermek istediler. Sovyetlerle münasebetimizin emniyet üzerinde bulunması ve araya bir şüphe girmeksizin devam etmesi, bizim için ilk günden beri önemli bir dikkat mevzuu olmuştur. Bu bakımdan 1925 tarafsızlık muahedesini, bizim politikamıza da uygun düşünüyorduk. Gerçi Musul ihtilâfi esnasında uğradığımız güçlüklerde Sovyetlerin fiili bir yardımı söz konusu değildi; ama siyasi olarak Cemiyeti Akvam Meclisi’nde ve komisyonlarında Musul meselesi müzakereleri ve münakaşaları devam ederken, Sovyetler bize manen destek olmuşlardır”. Yine devlet büyüklerinden Tefik Rüşti ise antlaşmanın yapıldığı dönemde iki devlet arasındaki ilişkileri şu şekilde özetlemiştir: “Bizim on beş seneden çok fazla bir müddet içerisinde Sovyet Rusya’sı ile yapılan bir işbirliği devremiz vardı. Bu devrede birçok milletlerarası meselelerde beraber yürüdük, bu yüzden bir harbe girmek zaruriyeti belirmediği gibi aramızda, icabında bir harbe girmek taahhüdü bile yoktu. Fakat ameli işbirliğimiz vardı ve birbirimizi ilgilendiren herhangi bir iş üzerinde aramızda görüşmeden bir şey yapılamazdı”¹⁸. Bu bağlamda Türk devlet adamlarının her fırsatta Türk Rus ilişkilerinin iyi gittiğini ve birbirlerine karşı üçüncü bir devlet ile anlaşmayacaklarını vurguladıkları görülmüştür. Aslında bu ifadelerden Türkiye’nin, Rusya’nın kendisine karşı bir işbirliği içerisine girmesinden yana kaygılarının olduğu ve bu kaygıları gidermek istedikleri söylenebilir. Ayrıca Rusya’nın Türkiye’yi başka ittifaklara kaptırmak istemediği açıkça görülmüş ve iki devlette, ötekini başka bir devlete yaklaşma olasılığına karşı aynı dikkat ve titizlik içerisinde ilişkilerini sürdürmüştür.

Mecliste 1925 antlaşması ile ilgili olarak Tefik Rüşti Aras düşüncelerini dile getirmiştir. Antlaşma ile ilgili hazırlıkların uzun süredir yapıldığını, bütün dünya milletlerinin barışı arzu etmesi gerektiğini söylemiş ve iki devletin menfaatine bağlı olarak antlaşmanın imzalandığını izah etmiştir. Ayrıca konuşmasında iki devletten birinin yaşadığı sıkıntıyı diğerinin hissedeceğini, aradaki dostluk duygularının geçmişten geldiğini açıklamıştır. Bu antlaşmanın siyasi olayların bir sonucu olduğunu söylemesinin ardından onaylanmasını rica etmiştir. Çorum Milletvekili Kemal Bey, antlaşmanın imzalanmasını memnuniyetle karşıladığını, barış içinde yaşamak isteyen iki devletin faaliyetlerinin bir sonucu olduğunu dile getirmiştir. İstanbul Milletvekili Muhtar Bey’de antlaşmanın dostluk ilişkilerini daha da yoğunlaştıracağını söylemiştir¹⁹. Türk-Rus Antlaşması mecliste yapılan görüşmelerin sonunda 11 Şubat 1926’da, onaylanmış 26 Haziran 1926’da

15 *Vakit*, 23 Aralık 1925, No: 2867, s.1-3.

16 28 Şubat 1927 tarihinde Sovyet Sefiri Suriç ve İsmet İnönü arasında yapılan toplantıda; Suriç, gerginleşen Sovyet-İngiliz ilişkilerinin sonucunda bir savaşın olabileceğini ve bu savaşın Rusya ve Türkiye arasında sınırlı kalmayarak batı devletlerini de içerisine alacağını dile getirmiştir. Bu görüşmelerin akabinde de 1927’de Ticaret Antlaşması yapılmıştır. (Serap Toprak, “1919-1945 Dönemi Türk Rus İlişkileri” *Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:9, 2011, ss.161-170).

17 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz: Sabahattin Selek, C. II, Bilgi Yayınları, Ankara 1987, s. 48

18 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, “1919-1939 Dönemi”, Edit: Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s.113.

19 TBMM ZC, 11.02.1926, C.22, s.150; *Vakit*, 12 Şubat 1926, No:2917, s.2.

yürürlüğe girmiştir.

Antlaşma yoğun bir şekilde basında yankısını bulmuştur. Ahmet Ağaoğlu, Türkiye ile Rusya arasında imzalanan antlaşmanın Londra’da ve Paris’te büyük bir memnuniyetsizlik yarattığını dile getirmiş ve antlaşma kararının, Cemiyet-i Akvamın Musul hakkında verdiği karara karşı verilmiş bir karar olduğunu söylemiştir. Ağaoğlu’nun bu düşüncesinin doğruluk derecesi oldukça yüksektir²⁰. Ağaoğlu, Rusya ve Türkiye’nin başını çektiği doğu milletlerinin, batı birlikteliğine karşı birleşeceklerinin altını çizmiştir. O dönemde İngiltere’nin başında yönetici olarak bulunan Boldvin şarkta yükselen milletlerin yükselişine engel olmaya çalışmıştır. Boldvin’e göre doğu milletlerini uyandıran iki güç vardır. Bunlar Rusya ve Türkiye’dir. Türkiye ve Rusya tarafından şarkta istiklal ve milli cereyanlar teşvik edilmiştir. Ağaoğlu’na göre Türkiye ve Rusya’yı yıkmak için her yol denenmiş ama başarılı olunamamıştır²¹.

Öte yandan Rusya, resmi bildiri ve notalarında sürekli olarak Türk halkının bağımsızlık savaşındaki haklılığını savunmuş ve Sevr Antlaşması’na karşı çıkmıştır. Konuşmalarında Sovyet Rusya desteğine değinen Mustafa Kemal, işgalci devletler karşısında yeni Türkiye’nin zaferi, Rusya’nın desteği olmasaydı karşılaştırılması güç büyüklükteki güçlükler nedeni ile güçleşeceğini ve hatta tümüyle imkansızlaşacağını dile getirmiş ve Rusya’nın Türkiye’ye hem maddi hem manevi olarak yardım ettiğini belirtmiştir²². Ayrıca Rusya’nın, Türkiye’nin uluslararası platformlarda yalnızlığının giderilmesine katkıda bulunduğunu da ifade etmiştir. Mesela 1922’de Ankara temsilcileri Cenevre Konferansına katılmayı istemiş, Rusya Türkiye’nin davet edilmesi isteği ile İngiltere, İtalya ve Almanya’ya başvurmuş fakat yine de davet edilmemiştir. Davet edilmeyişi Ankara tarafından protesto edilmiş, akabinde Moskova’nın ısrarından sonra Cenevre’deki Silahlanma Konferansı’nın hazırlık komisyonuna katılmıştır²³. Cenevre Silahsızlanma Konferansı’nda Rus murahhası M.Dovgalevski söz almış Lozan görüşmelerinde, Boğazların askersizleştirilmesi ile ilgili Türk teklifini savunmuştur²⁴.

I.Dünya Savaşı’ndan zaferle ayrılan devletlerle Almanya arasındaki ilişkileri düzeltmek için 1 Aralık 1925’te Locarno Antlaşması yapılmıştır. Ağaoğlu, Cenevre Protokolü ve Locarno antlaşmalarından sonra Türkiye ile Rusya’nın birleşmelerinin gayet normal bir davranış olduğunu dile getirmiştir.

Locarno Antlaşması, Türkiye ve Rusya’yı birbirine iyice yakınlaştırmış ve iki devleti de rahatsız etmiştir. Sovyet Rusya, bu antlaşmayı barışın tehdidi ve kendisini çevreleme politikası

20 Mahmut Bolat, “Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye’nin İkili İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.7, Sayı:1, 2006, ss.45-74.

21 *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Aralık 1925, No:1617, s.1.

22 Atatürk’ün Milli Dış Politikası, *Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge*, 1919-1923 C.2.Kültür Bakanlığı Ankara, 1994,s.61

23 Atatürk’ün Milli Dış Politikası, *Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge*, 1919-1923,s.61; “Cenevre Protokolü, iki sosyalist kabine tarafından hazırlanmış kırk dört devlet tarafından imzalanmıştır. Mezkur kabineler, İngiliz demokrasininin ve Fransa’da Sosyalist hükümetlerdi. Bu kabineler milletler arasındaki siyasi ve iktisadi bağımsızlığı dikkate alarak ve umumi bir sulh gaye ve emelini takip ediyorlardı. Ve binaenaleyh cihan milletlerini ve protokolü imzaya davet etmişlerdi. Ve fiilen protokol kırk dört devlet tarafından imzalanmıştır. İngiltere’de başa muhafazakar ve emperyalist Boldvin Hükümeti geldi. Bu hükümetin ilk faaliyeti Cenevre Protokolünü feshetmek ve bir paçavra gibi Cemiyet-i Akvam’ın yüzüne çarpmak olmuştur. Cemiyet-i Akvam ise İngiliz emperyalistlerinin önünde susmaktan başka bir şey yapmadı” (*Hakimiyet-i Milliye*, 29 Aralık 1925, No:1617, s.1).

24 *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Aralık 1925, No:1617, s1; Ayrıca Türkiye, 1936 yılında imzalanacak olan Montrö Antlaşmasına temel teşkil eden, Boğazlar statükosunu değiştirmek isteğini, ilk defa, 24 Mart 1933’de Silahların Azaltılması ve Silahsızlandırılma Konferansı’nda ortaya atmıştır (Nilüfer Karabulut, *İki Genel Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi AİİT Enstitüsü, İstanbul 2007, s.67).

olarak görmüştür²⁵. Öte yandan bu antlaşma Almanya'yı Rusya'dan uzaklaştırmıştır²⁶. Antlaşma ile Almanya'nın batı sınırları güvence altına alınmış fakat doğu sınırları ile ilgili bir önlem alınamamış olması Rusya'yı güvensiz hissettirmişti. Bu bağlamda batılı devletler Sovyet Rusya'yı tanımlarına rağmen henüz benimsememiş görünüyordu²⁷. Ağaoğlu makalesinde Locarno Antlaşması'nın ve onu takip eden Cemiyet-i Akvam kararının İngiliz emperyalistlerinin bilinçli olarak yürüttükleri siyasetin bir parçası olarak gördüğünü dile getirmiştir. Locarno Antlaşması ile Almanya'nın İngiltere elinde oyuncak olduğunu vurgulayan Ağaoğlu, bu durumun İngiltere'nin gücünü arttırdığını, Cemiyet-i Akvamın Musul ile ilgili kararının, onun gerçek niyetini ortaya koyduğunu dile getirmiştir²⁸. Ayrıca Türkiye ve Rusya arasındaki antlaşmanın İngiliz emperyalistlerinin kurdukları tertiplerden daha fazla önem taşıdığını dile getirmiştir. Emperyalist devletlerin amacının milletleri boğmak ve onların ilerlemesine mani olmak olduğunu, Türkiye'nin sadece ülkesini korumak için Rusya ile işbirliği yaptığını ifade etmiş ve sözlerini şu şekilde sonlandırmıştır. "Onların hedefi gasp ve garet teaddi ve tecavüz iken bizim hedefimiz milletlerin istiklal ve hürriyetidir"²⁹. Ağaoğlu, sözleriyle Türkiye'nin amacının kendi istiklali ve bağımsızlığı olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Akabinde sözlerini şu şekilde devam ettirmiştir. "Milli Hind Kongresi'nde istiklal ve İngilizlere boykotaj meseleleri müzakere olunurken Cenevre'de İngiltere'ye karşı fiilen boykot ve mücadele mevcut olduğunu ve imparatorluğun bir tek adem-i muvaffakiyet darbesiyle dağılabileceğini" dile getirmiş, Rus-Türk Antlaşmasının İngiliz Emperyalistlerini akl-ı selime davet için yeterli olduğunu vurgulamıştır³⁰.

Birçok devletin basınında Türk-Rus Antlaşması ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Correspondence Diplomatique Politic adlı Alman gazetesi, bu antlaşmanın hayırlara vesile olabileceğini dile getirmiştir. Rusya ile olan ilişkilerin bu antlaşma ile takviye edildiğini, Rusya tarafından Locarno Antlaşması'na karşı yapılan itirazlara galebe çaldığını izah etmiştir. Alman basını Türkiye ile Almanya'nın ilişkilerini dostane olarak aktarmıştır. Antlaşmanın tarafsızlık antlaşması değil de askeri bir antlaşma olması durumunda bile Almanya'nın menfaatlerine ters düşmeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca İngiltere ve Türkiye'nin Musul hakkında uzlaşması ile bu antlaşmanın doğu ve batının birleşmesine vesile olacağını altını çizmiştir. Öte yandan Paris'te Havans ajansının bildirdiğine göre Matin gazetesinin muhabirine beyanatta bulunan Tevfik Rüşti

25 Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu," Çev: İlyas Kamalov, İrina Svistunova, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri*, I. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, ss.61-107.

26 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010, s.742.

27 Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", s.315.

28 *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Aralık 1925, No:1617, s.1; Lozan Görüşmelerinin 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda Musul meselesi ele alınmıştır. Görüşmeler esnasında İsmet İnönü Musul'u başka devletlere bırakmak istemeyişinin sebeplerini etnik, siyasi, tarihi ve askeri olarak açıklamıştır. Musul meselesinin çözümü uzun sürünce Milletler Cemiyetine başvurulmuştur. Musul meselesinin Milletler Cemiyetine taşınmasının akabinde Hakkari'de Musul'un Türk ordusu tarafından işgaline mani olmak için Nasturi İsyanı çıkarılmıştır. Milletler Cemiyeti Musul Araştırma Komisyonu, 11 Şubat 1925'te çalışmalarına başladıktan iki gün sonra Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. Şeyh Sait İsyanı, Musul'un İngiliz mandası altında Irak'a bırakılmasını kolaylaştırmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin siyasi bir yalnızlık içerisinde olması, İtalya ve Fransa'nın Türkiye'ye olan baskıları Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Sonuçta 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması yapılmıştır. Ankara Antlaşması ile Türkiye Irak sınırı belirlenmiş ve Musul petrollerinden Türkiye'ye 25 yıl boyunca % 10 hisse ödenmesine karar verilmiştir. Türkiye'ye ödeme 1931'de başlamıştır. Türkiye bu süreçte petroler üzerinden sahip olduğu hisseyi hakkıyla alamamıştır. Sebebi Türkiye'nin hissesine düşen kısmı almasının zaman aşımına uğratılma isteği, petrol üretiminin düşük gösterilmesi ve Türkiye'nin petro-politik sürecini yönetememesidir (Nevin Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", *CTAD*, Yıl 7, Sayı:14, 2011, ss.133-179).

29 *Vakit*, 29 Aralık 1925, No:2872,s.2.

30 *Vakit*, 29 Aralık 1925, No:2872,s.2.

Bey, Rusya ile yapılan antlaşmanın bütün barışseverleri memnun ettiğini açıklamıştır³¹.

Roma'dan Fos gazetesinin dikkat çeken bilgilerine göre İngiltere Hükümeti, Türk-Rus Antlaşması'nın imzalanması üzerine Ankara ile ilişkilerini sıklaştırmıştır³². Türkiye'nin Rusya ile antlaşma imzalamasını kendi çıkarları açısından tehlikeli bulan İngiltere, Anadolu'da hiçbir zaman Rus gücüne olumlu bakmamıştır. Çünkü Rusya'nın Türkiye'de etkili olması demek İngiltere'nin bölgeden soyutlanması manasına gelmekteydi. Öte yandan Rus basınında 1925 Dostluk Antlaşması'nın değerlendirmesi yapılmış ve antlaşmanın Sovyet Rusya ile sağlanan ilk garantili anlaşma olduğu vurgulanmıştır. Musul sorununun ve Locarno Antlaşması'nın olduğu bir dönemde imzalanmasının İngiltere ve İtalya'ya verilen bir gözdağı olduğu yorumu yapılmış, Türkiye ve Sovyet Rusya'nın kendi yollarında ilerledikleri, İngiltere ve İtalya'nın onları yollarından alıkoyamayacağı vurgulanmıştır³³.

Mehmet Asım, kaleme aldığı yazısında Türkiye'nin, Rusya'ya ihanet etmeyeceği, Rusya'nın da Türk düşmanları ile hareket etmeyeceği teyit edilmiş, iki devlet arasındaki antlaşmaya uymayan bir olayın vuku bulmayacağı dile getirilmiştir. İki devletin anlaşmasını kendi zararlarına gören devletler tarafından, Rusya ve İtalya arasında bir iktisadi antlaşmanın yapıldığı ve bu antlaşmanın Türkiye aleyhine olduğu duyurulmuştur. İşte Türkiye ve Rusya arasındaki antlaşma, bu söylentilerin bertaraf edilmesi açısından çok önem arz etmiştir. Yeni Türkiye ve Bolşevik Rusya arasında gerek siyasi gerek iktisadi anlamda herhangi bir itilafın olmadığını bu antlaşma kanıtlamıştır. Asım, özellikle antlaşmanın Musul kararından sonra imzalanmasına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Türkiye, bu antlaşmayı Türkiye, İngiltere gibi devletlerden gelecek tehditlere karşı güvence olarak imzalamıştır³⁴.

Asım başka bir makalesinde Türkiye ve Rusya'nın mezkur antlaşma ile Cemiyeti Akvam'a girmeme kararı aldıklarını dile getirmiştir. Fransız gazetesine göre; Cemiyeti Akvamın Musul meselesi ile ilgili kararı ve Türkiye Rusya arasındaki antlaşma olduğu sürece Türkiye bu cemiyete girmeyecektir. Cemiyetin, Musul meselesine bakışı objektif olursa Türkiye bu cemiyete girecektir. Şeklinde yorum yapmasına rağmen Musul'dan İngiltere lehine vazgeçilmiş ve 1932'de Milletler Cemiyetine girilmiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinin hemen akabinde Sovyet Hariciye Komiseri Litvinof'un Türkiye'ye gelişi önemli bir anekdottur³⁵. Muhtemelen Litvinof'un geliş amacı Türkiye'nin cemiyete girişinin kritiğini yapmaktır. Çünkü Rusya, başlangıçta bu mevzuyu Türkiye'nin kendisinden uzaklaşması olarak değerlendirmiştir. Rusya, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi ile batılı devletlerle ilişkilerini arttıracaklarını düşünmüştü. Rusya'nın 1934'te Milletler Cemiyetine üye olması ile bu konudaki sorun halledilmişti³⁶. Asım, cemiyetin

31 *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Aralık 1925, No:1618, s.1.

32 *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Aralık 1925, No:1619, s.2.

33 *İzvestiya*, N61(2995) Salı, 15 Mart 1927, s.1.

34 *Vakit*, 24 Aralık 1925, No:2868, s.1.

35 Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 99-129.

36 İsmet İnönü Lozan Görüşmelerinde bulunduğu zaman Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edilme ihtimali doğmasına rağmen Türkiye bundan dokuz yıl sonra cemiyete üye olmuştur. Bu bilinçli yapılmış bir durumdu. Çünkü Türkiye o yıllarda cemiyete üye olması durumunda Musul meselesi Türkiye'nin aleyhine çözümlenmeyebilirdi. Türkiye'nin Cenevre elçiliğinden Cemal Hüsnü Bey'in gönderdiği 30 Nisan 1932 tarihli yazıda Türkiye'nin cemiyete davet edileceği belirtilmişti. Cemal Hüsnü Bey'in cemiyete gönderdiği yazıda; "Milletler Cemiyetine katılmadan önce akdetmiş olduğu hiçbir muahede Türkiye'yi Akvam Cemiyeti azalığı mecburiyetlerini sadıkane ifa etmekten kendisini menetmeyecektir". Şeklinde düşüncesini belirtmiştir. Böyle bir düşüncenin sebebi Türkiye ile Rusya arasındaki tarafsızlık antlaşması ile Milletler Cemiyeti'nin uyum içinde olmasını sağlamaktır (Şayan Ulusan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyeti Akvam) Girişi", ÇTTA, VII/16-17, 2008, ss.237-258).

barışı temin eden bir müessese olmadığını şayet barış taraftarı olsaydı, Musul meselesinde adaletin sağlanması için çaba sarf ederdi, şeklindeki düşüncesini dile getirmiştir. Ayrıca cemiyetin Musul'u İngiltere'ye kazandırmak için birçok devleti gözden çıkardığını da aktarmıştır³⁷. Milletler Cemiyeti bariz bir şekilde Musul meselesinde oyunu İngiltere'den yana kullanmıştır.

1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması sonrasında, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, uluslararası siyasetteki değişikliklere paralel olarak belirli dönemlerde değişmiştir. Türkiye ve Rusya arasındaki siyasi ilişkiler ülkeler arasında ticari ve kültürel ilişkileri birebir etkilemiştir. Ticari ve kültürel değişiklikler çalışmanın ilgili kısmında detaylı olarak verilmiştir.

1928'de Türkiye'nin uluslararası alanda icraatları çeşitlilik kazanmıştır. 27 Ağustos 1928'de imzalanan, devletlerarasındaki saldırıyı yasaklayan Kellog Paktına Türkiye, 8 Eylül 1928'de katılmıştır. Batılı devletlerin saldırısına uğramaktan çekinen Sovyetler de pakta katılmıştır³⁸. Sovyetler, Kellog Paktı'nın yürürlüğe girmesini sağlamak amacı ile 9 Şubat 1929'da Moskova'da Polonya, Romanya, Letonya, Estonya ile Litvinof Protokolü diye bir protokol imzalanmasına öncü olmuştur. Türkiye 1 Nisan 1929'da protokole katılmıştır³⁹. Türkiye'nin Litvinof Protokolüne katılması, Türk-Rus yakınlaşmasını devam ettirmiştir⁴⁰. Kellog Paktında ve Litvinof Protokolünde iki devlet birlikte hareket etmişlerdir. Anadolu'da komünistlik faaliyetlerine izin verilmemiş olması, Rusya'nın pek hoşuna gitmese de iki devlet arasındaki birliktelik devam etmiştir. Çünkü iki devletinde yeni rejimlerini dünyaya kabul ettirme gibi çeşitli istekleri bulunmaktaydı⁴¹.

1925 Antlaşması'ndan dört yıl sonra Türkiye Rusya Dostluk Antlaşması'nın uzatılacağı, dostluk antlaşmasının süresinin bitmek üzere olduğu ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan'ın Ankara'ya geleceği basında geniş yankı uyandırmıştır. Ayrıca basında Karahan'ın Türk devlet büyükleri ile görüşeceği ve antlaşma için istikbal programı hazırlanacağı vurgusu yapılmıştır⁴².

Karahan'ın Ankara'ya gelişi ile ilgili M. Litvinof, "Sarsılmaz dostluk hislerimizi Türkiye'ye bildirmek için Karahan, Ankara'ya gidecektir". Şeklinde konuşmuştur. Litvinof, merkezi icra komitesinde okuduğu raporda ise Türkiye hakkında şu sözleri söylemiştir: "Her şeyden evvel Büyük Türk Cumhuriyeti ile olan kabili ihlal dostane münasebatın idame ve muhafaza edilmekte olduğunu kaydetmeliyim. Sovyet ittifadımızın dostluğu diğer memleketlerin dostluğundan farklı bir surette temayüz eder. Diğer memleketlerin dostane münasebatı ekseriye iktidar mevkiinde bulunan gayri muayyen bir fırka hükümeti tarafından tesis edilir ve hemen ferdasında onun yerine gelen bir diğer hükümet onun aleyhinde bulunabilir. Sovyet ittifadımızın dostluğu muvakkat şartlara ve yahut muhtemel kombinezonlara tabi değildir.

Bu dostluğa yüz milyonlarca kişi ve Sovyet arazisinden sakın bütün milletler muzaheret

37 "Malum olduğu üzere Teyfik Rüştü Bey, Cemiyet-i Akvamın hakemlik selahiyetini reddetmekle beraber Musul meselesinde son sözün Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğunu söylemiş idi. İhtimal ki Cemiyet-i Akvam'daki İngiliz taraftarları Teyfik Rüştü Bey'in bu sözüden istifade ederek oradaki bitaraf devletler mümessillerini iğfâl etmişlerdir. Görüyorsunuz, Teyfik Rüştü Bey kat'i surette hakemlik teklifini reddetmiyor, son sözü Büyük Millet Meclisi'ne bırakıyor. "Eğer meclis İngiltere lehinde karar verir ise Türkler nihayet meclisin kararını kabul edecektir. İhtimal ki bu tarzda bir lisan ile Türkler lehinde olan bir kısım azayı kendi taraflarına celp ederek ittifak-ı temin etmişlerdir.(Vakit, 28 Aralık 1925, No: 2872, s.1).

38 Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.742.

39 Gönlübol, Sar, "1919-1939 Dönemi", s.79; "Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.33.

40 Gönlübol, "1919-1939 Dönemi", s.80.

41 Kellogg Paktı ABD, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Belçika, Çekoslovakya, İngiltere ve Dominyonları, Hindistan, Bağımsız İrlanda Cumhuriyeti, Yeni Zellanda, Avustralya, Kanada ve Günay Afrika Birliği arasında imzalanmıştır.(Mehmet Sait Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand Kellogg Paktı," *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, C.10, Sayı:37, ss.145-169).

42 *Akşam*, 9 Kasım 1929, No:3977, s.2.

eylemektedir. Bu husus beynelmilel siyaset terazisinde kendini sarahaten hissettirmektedir. Dostluğumuzun Türkiye tarafından takdir edildiğini biliyoruz. Keza aynı sebepler dolayısıyla Türk dostluğunu takdir ediyoruz. Sarsılmaz dostluk hislerimizi Türkiye'ye bizzat ifade için Karahan yakında Ankara'ya gidecektir. Yakında Moskova'da 1927 tarihli Sovyet Türkiye ithal olunacak bazı tadilat hakkında müzakereler başlayacaktır.

Bu muahedenin iki senelik tatbik tecrübelerine binaen bu müzakereleri süratle bitirebileceğimize ve ilerdeki iktisadi teşriki mesai için daha sağlam bir esas ihdas edebileceğimize eminim"⁴³. Litvinov'un konuşmasında görüldüğü gibi Türkiye Rusya ilişkilerinin ilerde daha iyi olacağını sinyalleri verilmiştir. Ayrıca iki devlet arasındaki dostluğun daimi olduğu iktidar değişikliği ile kaybolup gitmeyeceği ifadesinde bulunulmuştur.

Karahan İstanbul'a indiğinde Türk gazeteci ile yaptığı görüşmede; "İstanbul'a gelir gelmez ilk defa olarak sizi karşımda Türk gazetecisi olarak görmekle derin bir memnuniyet hissettim. Sizin şahsınızda Türk matbuatını selamlarım. Türk hükümeti erkânı ile görüşmeden evvel size siyasi mahiyette beyanatta bulunmayacağım. Ankara'ya avdetimden sonra görüşmek kabil olacaktır. Eskiden beri Türkiye Cumhuriyetine karşı derin bir memnuniyet beslemekte idim. Bir vesile ile daima ziyaret etmek istiyordum. Komiserliğe geçtikten sonra bu arzuma nail oluşum için kendimi bahtiyar addederim" dedi⁴⁴. Görüldüğü gibi Karahan, Türk devlet adamları ile görüşmeden gazetecilere herhangi bir teferruat vermemiş temkinli davranmak istemiştir.

Tevfik Rüşti Bey, Ankara'da Karahan'ın şerefine verdiği ziyafette yaptığı konuşmasında iki hükümet arasındaki dostluktan bahsetmiştir. Karahan'da iki hükümet arasındaki dostluğun çok kuvvetli esaslara dayandığını bu dostluğun daima kuvvet bulacağını beyan etmiştir⁴⁵. Karahan, konuşmasının akabinde düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "Memleketlerimiz arasındaki münasebatta öteden beri mevcut olup bila tahavvül devam eden bu samimiyet ve hararet İstanbul'da ve bilhassa burada, yeni Türkiye'nin kalp kahında kuvvetle hissettim. İktisadi ve fikri terbiye sahasındaki mesainizin her adımını ve her muvaffakiyetini en büyük heyecan ve sevinçle takip ediyoruz. Memleketinizde tahakkuk ettirdiğiniz muazzam ıslahatı müftehirane müşahede ediyoruz. Harici düşmanlara karşı milleti müdafaa ettiğiniz cephelerde Gazi Hazretlerinin idaresi altında nasıl mazhariyetlere nail oldunuzsa, gene aynı idare altında iktisadi ve fikri terbiye cephelerinde de yeni muvaffakiyetler kazanmanızı ve bu muvaffakiyetlerden hep birlikte mesrur olmanızı temenni ederim"⁴⁶. Karahan'ın konuşmasında siyasi ve iktisadi ilişkilerin aynı temelden inşa edildiği bir kez daha görülmüştür.

9 Aralık 1929'da Siirt Mebusu Mahmut'un Türk-Rus dostluğunu anlatan "Ankara- Moskova" başlıklı makalesinde Türk Rus dostluğunun her geçen gün kuvvet bulduğu ifade edilmiştir. Akabinde Ankara ve Rusya arasındaki münasebetin bu derece kuvvet bulmasının sebepleri, Türk ve Rus milletinin karşılıklı samimi hislerine bağlanmıştır. Yazıda Karahan'ın Ankara'ya gelişi ile iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeleceği belirtilmiştir⁴⁷.

16 Aralık 1929'da Siirt Mebusu Mahmut'un yazdığı "Samimi Dostluk" adlı makalede Karahan'ın yukarıdaki nutkundan bahsedilmiş, iki devletin Milli Mücadele tarihindeki müşterek hatıraları olduğunu söylemesinin akabinde düşüncelerini şu şekilde anlatmıştır: "Karahan, memlekette tahakkuk ettirdiğimiz emsalsiz ıslahatı iktisadi ve fikri terbiye sayesinde mesaimizin her muvaffakiyetini yüksek bir iftihar ve heyecan hissi ile takip ettiğini söylüyor. Bu teminatı büyük bir memnuniyetle telakki ediyoruz.

43 *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Aralık 1929, No:3019, s.1.

44 *Hakimiyet-i Milliye*,13 Aralık 1929, No: 3026, s. 3.

45 *Akşam*, 15 Aralık 1929, No: 4014, s.2.

46 *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Aralık 1929, No: 3027,s. 1.

47 *Hakimiyeti Milliye*, 9 Aralık 1929, No:3022, s.1

Bilmiyoruz, Rus komşumuzun aynı sahalarda sarf ettiği emsalsiz faaliyeti de büyük bir alaka ile takip ve kendisine mutlak bir muvaffakiyet temenni ettiğimizi temine lüzum var mı?” Şeklinde düşüncelerini ifade eden Mahmut, Karahan’ın şu sözlerine de makalesinde yer vermiştir. “Yeni başladığınız iktisadi mücadele çok mühimdir. Ehemmiyeti nispetinde güçtür. Çünkü aynı tecrübeleri bizde geçirdik. Aynı müşkülata biz de maruz kaldık. Fakat netice için hiç endişe etmiyorum. Çalışmaktan yılmıyorsunuz. Metodik surette çalışmanın yollarına vakıfsınız. Bundan fazla olarak başınızda öyle kudretli şefler var ki onların enerjisi onların prestiji size çok iyi neticeler verdirebilir”. Karahan bu sözleri ile geçirilen süreçlerin ortak olduğu ve Türk milletinin bu zor süreçleri atlatacağını dile getirmiştir. Ayrıca Mahmut, kendi kudretimizin olduğunu söylemesiyle birlikte dostlarımızın kudretinin Türk milletini daha çok takviye edeceğini söylemiş, bu bağlamda Türkiye’nin ilişkilerinin iyi olduğu ülkelerin ileri seviyede olmasının ülkeye fayda getireceğini aktarmıştır⁴⁸. Aynı sayıda “Dost Misafir” başlığı altında çıkan yazıda; Rusya’nın Milli Mücadele Dönemi’ndeki dostluğundan bahsedilerek bu dostluğun gelecek nesillerde de devam edeceğinden bahsedilmiştir.

Karahan’ın Türkiye’yi ziyareti Rusya’da önemli tesirler yaratmıştır. 17 Aralık 1929’da İzvestiya gazetesindeki yankıları şu şekildedir: “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin Karahan’a Ankara’da gösterdiği samimi resmi kabulü memnuniyetle kaydederiz. Şark milletleri ile olan dostluklarımızın ve emperyalizmin tecavüzlerine karşı istiklallerini takviye etmek hususunda yaptıkları mücadelelerde kendilerine zahir olmamızın Sovyet rejiminin bidayeti teşekkülünden beri harici siyasetimizin esaslı bir prensibini teşkil ettiğini bu vesile ile bir kez daha hatırlatırız. Daha 1920’de Menşevikler ile Taşnaklar Sovyet Hükümetini demokrasiye karşı mücadelelerinde Türklere yardım etmekle itham etmişlerdir. Sovyet Hükümeti, bütün bu yaygaralara rağmen istiklali uğruna çetin bir mücadeleye girişmiş olan Türkiye’ye karşı aldığı dostane vaziyeti bütün cihana ispat etmiştir. O zamanlar milli istiklal mücadelelerini yapmakta olan Türkiye’ye yardım amele ihtilalini yapmış olan Sovyetler için yalnız diplomatik bir manayı haiz olmakla kalmıyordu”. Dedikten sonra gazetede; iki taraf arasındaki bu dostluğun sarsılmaz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Rus basınında; Ankara’da Karahan’a yapılan hüsnü kabulünün Türk basınındaki ifadeleri bu husustaki emniyetimizi teyit etmiştir” diye belirtilmiştir⁴⁹. Karahan’ın Ankara’da çok iyi ağırlanması Rusya ve Türkiye arasındaki samimiyeti arttırdığı bu ifadelerle belirtilmiştir.

Sovyet Harici Komiseri M. Karahan ile Tevfik Rüştü arasında Ankara’da cereyan eden müzakereler iyi netice vermiş ve 1925’te Paris’te imza edilen Türkiye Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın teyidine karar verilmiştir⁵⁰.

1925 Paris’te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Muahdesinin teyidine dair tanzim edilen protokol 17 Aralık’ta imzalanmıştır⁵¹. Karahan, protokolün imzasından sonra Türk muharririne şu şekilde konuşmuştur: “Memleketinizde ve bilhassa Ankara’da hakkımda gösterilen samimi ve hararetli kabul kalbimde büyük izler bırakmıştır. Bunu hiçbir suretle unutmayacağım. Ankara’da kaldığım beş gün bende on yıl kadar kalmış gibi tesir etmiştir. Bu kısa ikametim esnasında çok kıymetli tanışmalar husule gelmiştir. Muahede hakkında size kısaca şunu söyleyeyim. Bizim Türkiye ile münasebetimiz daimi bir inkişaf halindedir. Paris, Odesa ve nihayet Ankara temasları bunun birer delilidir. Bugün imza ettiğimiz protokolda bunu teyit mahiyetindedir. Münasebatımızın bu suretle inkişafı pek tabiidir.

Zira iki memleketin bu münasebatı memleketlerimizin mukadderatlarını kendi istedikleri gibi tayin ettikleri zamanlarda olduğu kadar beynelmilel münasebetlerimizde de menfaatlerimizi

48 *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Aralık 1929, No: 3029, s. 1.

49 *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Aralık 1929, No: 3030, s. 1.

50 *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Aralık 1929, No: 3030, s. 7.

51 Yüceer, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, s.88.

aynı noktada temerküz ettirmektedir. İki memleketin ayrı ayrı yaşaması başlı başına bir kuvvettir. Fakat bu iki kuvvetin birleşmesi on kuvvete muadildir. Burada bulunduğum zaman bu hakikatı bir defa daha yakından ve emin olarak gördüm. Ankara'dan ayrılırken burada bulunmam dolayısıyla Sovyet ittifadına karşı gösterilen çok samimi ve dostane hislere karşı sizin vasitanızla muhterem Türkiye halkına teşekkür ve selamlarımı ıblağ etmek isterim”.

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Tevfik Rüştü ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Hariciye Komiseri Karahan, Sovyet Büyükelçisi Suriç, protokol hükümlerini, kararlaştırmışlardır. Protokol metni aşağıda verilmiştir:

“Protokol metni

1. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te imzalanan dostluk ve bitaraflık muahedesi bitiş tarihinden itibaren iki sene müddetle uzatılmıştır. Bununla beraber akit taraflardan biri muahedeye nihayet vermek arzusunda olduğunu iki senenin hitamından altı ay evvel diğer tarafa bildirmese muahede bir senelik yeni bir devre için kendiliğinden uzatılmış olacaktır.

2. Akitlerden her biri kendisi ile diğer tarafın kara ve denizinden doğrudan doğruya komşuluğunda bulunan sair devletlerarasında neşredilmiş vesikalar haricinde hiçbir taahhüt mevcut olmadığını beyan eder. Akitlerden her biri diğer tarafa ıblağ etmeksizin işbu tarafın kara ve denizde doğrudan doğruya komşuluğunda bulunan devletlerle siyasi mukaveleler akdine matuf müzakerelere girişmemeği ve bu kabil mukaveleleri ancak mevzu bahis tarafın muvafakatı ile akdetmeği taahhüt eder. Şurası mukarrer olmak üzere ki bu devletlerle tabi münasebatın tesisi ve idamesi maksadına matuf olan ve neşredilecek vesikalar yukardaki taahhüdün haricinde bulunmaktadır.

3. Türkiye Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasına eklenerek onun bir parçasını oluşturacak olan işbu protokol yukardaki birinci madde hükümleri mucibince uzatılan muahedenamenin meriyeti müddetince muteber olacaktır. Bu protokol Ankara'da iki nüsha olarak düzenlenmiştir⁵². Bu protokolle 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresi 1929'da iki yıl daha uzatılmıştır⁵³.

Siirt Mebusu Mahmut, Türk Rus ilişkileri üzerine oldukça yoğunlaşmış ve 19 Aralık'ta “Sulh İçin” başlığı ile bir makale kaleme almıştır. Makalede, antlaşma ile iki devlet arasındaki dostluğun kuvvetlendiği ve sıkıntıya giren ticari işlerin pek yakında sabit ve haklı esaslara göre düzenleneceğini, bundan sonraki süreçte Türk-Rus ilişkilerinin iyi bir seyirde devam edeceğini anlatmıştır⁵⁴. Siyasi ilişkiler düzene girdiği zaman otomatik olarak ticari ve kültürel ilişkilerde düzene girmiştir.

Rus basınında Türk Milli Mücadelesinin çok zor geçtiği bu hareketin bütün dünyada destan olarak görüldüğü ve Türkiye'nin şu anda içinde bulunduğu iktisadi buhranın, milli mücadele gibi başarılı bir şekilde sonlandırılacağından bahsedilmiştir⁵⁵. Buradan hareketle Rusya'nın, Cumhuriyetin ilk yıllarında basında dahil olmak üzere Türkiye'ye moral depolamaya çalıştıkları söylenebilir. Rusya'nın bu hareketlerinin sebeplerinden biri Türkiye'yi yanlarında görmek istemelerinden kaynaklı olduğu aşıkardır ve Türkiye'nin başka bir devletle çok fazla bağlantı kurmasını istememişlerdir.

Karahan, İstanbul'dan ayrılmadan hemen önce Türk gazeteciye verdiği beyanda şunları söylemiştir; “Ankara yeni Türkiye'nin timsalidir. Bu şehir Yeni Türkiye'nin kurulduğu emniyet ve huzuru gösteriyor. İsmet Paşa Hazretlerinin ilan ettiği iktisadi mücadeleye azami alaka ve

52 Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, s.280.

53 Korhan, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus ve Ticari Ekonomik İlişkileri Üzerine”, ss.91-103.

54 *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Aralık 1929, No: 3032, s. 1

55 *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Aralık 1929, No: 3032, s. 3

ehemmiyet atfediyoruz. Türkiye Hükümetinin azim ve kararını takdirle selamlıyor ve bütün kalbimizle muvaffakiyet temenni ediyoruz. Gelecek sene Hariciye Vekili Tevfik Rüştü'yü Moskova'da selamlamakla bahtiyar olacağım. Ticari münasebatımızdan bana bahsediyorsunuz. Moskova'ya döner dönmez Moskova sefirinizle ticaret muahedesi müzakeratına girişeceğim. Kat'i bir ticaret muahedesi akdedilinceye kadar iki taraf için nafi⁵⁶ bir uzlaşma bulunmuştur.⁵⁷

Karahan ve Tevfik Rüştü tarafından 17 Aralık 1929'da protokolün imzalandığını bildiren telgraf Çiçerin'e gönderilmiştir. 18 Aralık 1929'da Çiçerin tarafından çekilen telgraf ise şu şekildedir:

“17 Kanun-u Evvel tarihli telgrafnamenizin ifade ettiği temenniyat ve aynı hissiyattan dolayı zati devletler ile Karahan'a ve Suriç'e derin minnettarlığımı iblağ ederken her şeyden evvel Moskova muahedemizde zikredilmiş olan mesai ve prensip müşareketinin son derecede büyük bir ehemmiyeti haiz semereler verdiğini görmekten mütevellit azim sürurumu ve Lenin'in en kuvvetli ve devamlı bir alaka ile mesaimizi takip ve her akşam nezdinde bilcümle teferruatına girişerek müzakeratın cereyanından malumat aldığı ve Sovyet Cumhuriyeti ile Türkiye arasında teessüs etmekte olan münasebata itina ile nezaret ettiği birinci muahedemize neticelenen Moskova Konferansı'nın hatırasını canlı bir surette muhafaza eylemektedir. Bu mesai Lenin tarafından endişelerimizin en esaslılarından addolunan cihan kuvvetlerinin yeniden taksim ve tanzimini istihdaf ediyordu.

Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin tarihi muazzam rolünü tebarüz ettirerek İsmet Paşa'ya ve Paris Muahedemizin amil olan siz meslektaşına şahsi dostluk hissiyatımı ve Karahan ile olan şimdiki faaliyet ve müzakeratınız hakkında halisane temennilerimi ilave ederim”. Tevfik Rüştü, Litfinov'a protokolü haber veren bir telgraf çekmiştir. Aynı şekilde 18 Aralık 1929'da Karahan ve Suriç, Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp'a protokolü haber veren bir telgraf göndermiştir. Hüseyin Ragıp, kendilerine teşekkür telgrafı çekmiştir⁵⁸.

Zeki Mesut'un kaleme aldığı “Türk-Rus Dostluğu” makalesinde, yapılan protokolün önemine vurgu yapılarak 17 Aralık 1925 Antlaşmasının teşvik ettiği dostluğun, 17 Aralık 1929 tarihli protokolle kıymet kazandığını dile getirmiştir. Bu kıymetin, yalnız iki memleketin menfaati nokta-i nazarından değil, cihan sulhuna ve Rusya ile Türkiye'yi içine alan bütün alemin istikrarına yaptığı hizmet itibarıyla cihanşümul bir mahiyete haizdir diyerek yazısını bitirmiştir⁵⁹.

Antlaşma ile ilgili süreç bitiminde Karahan, İstanbul'dan Rusya'ya gitmek üzere hareket etmiştir. Sivastopol'da yaptığı konuşmada Türkiye'nin Rusya'nın en iyi komşusu olduğunu vurgulamıştır⁶⁰. İki devlet büyükleri sürekli olarak ilişkilerin olumlu olduğunu vurgulamışlardır. Çünkü iki devletin ilişkilerinin iyi bir zeminde olduğu birçok devlete duyurulmaya çalışılmış, iki devletin ilişkilerinin iyi olduğu vurgusu bilinçli olarak yapılmıştır. Örneğin Rus Hariciye Komiserinin İstanbul'a yaptığı ziyaret esnasında Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin yaptığı antlaşmaların net olduğunu antlaşmalara bakarak Türkiye'nin beynelmilel durumunun anlaşılacağını vurgulamıştır. Sözlerini Türkiye ve Rusya'nın ilişkilerinin değişeceğini düşünen bir Türk dahi yoktur diyerek son vermiştir⁶¹.

1930'lu yıllarda ilişkilerin yavaş yavaş soğumaya başladığı gözlemlenmiş olsa da 1933'te liderlerin ilişkilerin iyi gittiğini söyledikleri görülmüştür. Örneğin Sovyet Rusya Merkezi İcra Komitesinin toplantısı münasebetiyle M. Molotof bir konuşma yapmış, Rusya'nın bütün

56 Nafi: kazançlı (Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik*, s.796).

57 *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Aralık 1929, No: 3033,s.1.

58 *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Aralık 1929, No: 3034,s.3.

59 *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Aralık 1929, No: 3035,s.1.

60 *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Aralık 1929, No: 3039,s.1.

61 *Akşam*, 25 Ağustos 1930, No:4264, s.1.

memleketlerle ilişkilerinin iyi olduğunu, bunun en parlak örneğinin Türkiye ile ilişkilerinde görüldüğünü dile getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. Yıldönümünde yapılan kutlamalarda orada bulunan Rus heyetine güzel muamelede bulunulmasının Türk Rus ilişkilerinin siyasi mana ve ehemmiyetini gösterdiği vurgulanmıştır⁶².

1930'a kadar dostane giden ilişkiler 1930'dan sonra Türkiye'nin batılı devletlerle irtibat kurmaya başlaması ile azalmaya başlamıştır. Türkiye'nin İtalya ile dostluk antlaşmasını yapması, Yunanistan ve İngiltere gibi devletlerle arasındaki meseleleri halletmeleri Rusya'da Türkiye'yi kaybetme endişesi yaratmıştır. 1925 Antlaşması, 1929, 1931, 1938'e kadar uzatılmış fakat 1945'te uzatılmayacağı açıklanmıştır. 1945'in Mart ayında Rusya tarafından fes edilmiştir⁶³. 1945 Türk-Rus ilişkileri açısından farklı bir süreci beraberinde getirmiştir. 19 Mart 1945'te Rusya Başbakanı Molotov, Türk Büyükelçisi Selim Sarper'e verdiği bir bildiri ile 1925 Antlaşması ve protokollerinin yeni şartlara uymadığı ve iyileştirilmeye muhtaç olduğunu söylemiş, 7 Kasım 1935'ten itibaren yürürlükten kaldırılacağını tebliğ etmiştir. Türkiye, yeni bir antlaşma yapılması gerektiğini ileri sürmüş olsa da Rusya, 1921 Antlaşmasının Rusya'nın zayıf olduğu bir dönemde yapıldığını bir takım arazi değişikliğinin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Rusya'nın bu tutumu üzerine yeni bir antlaşma yapmaya imkan kalmamıştır⁶⁴.

2.Boğazlar Meselesi

Sovyetler Birliği, Lozan Konferansı'nda Türkiye ile birlikte hareket etmek istediği için Lozan'a çağrılmamış olmasını hoş karşılamamıştır. Rusya'nın Lozan Konferansı'na katılımıyla ilgili uğraşları sonucunda Türk heyeti, müttefik devletlere Lozan'a Rusya'nın katılımı konusunda teklif götürmüştür⁶⁵. Türk heyetinin teklifi üzerine Rusya'nın Lozan'da Boğazlar ile ilgili görüşmelere iştirakına karar verilmiştir⁶⁶.

Rusya, Lozan görüşmeleri esnasında Karadeniz'e sınırı olmayan devletlerin Karadeniz'e girişine engel olmak istemiştir⁶⁷. Ayrıca Rus devlet adamı Çiçerin, sözleriyle Boğazlar mevzusunda kesinlikle Rusya ve adı geçen devletlerden bağımsız karar alınmaması gerektiğini, bağımsız olarak karar alınması durumunda ise bu kararın uygulanmayacağını dile getirmiştir. Rusların bu isteklerine karşı İngilizler daha önceki tutumlarını değiştirmiş ve Boğazların açıklığı ilkesini benimsemişlerdir⁶⁸.

62 Akşam, 30 Aralık 1933, No: 5470, s.2.

63 19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet etmiş ve yirmi yıldır yürürlükte olan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını ve savaş döneminde ortaya çıkan "derin değişimler" nedeniyle hükümetinin mezkûr antlaşmayı fesih etmek istediğini aktarmıştır (Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", Editör: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.1, İletişim, İstanbul 2014, s. 472). Bu gelişme üzerine 22 Mart tarihli gazeteler Türk-Sovyet Anlaşması'nın uzatılmayacağına dair haberi 19 Mart 1945'de kamuoyunda duyurmuştur (Mehtap Başarır, "Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk Ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Notaların Basına Yansımaları", *Belgi Dergisi*, Sayı:18, 2019, ss.1417-1448).

64 Gürün, "17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması", ss.182-188.

65 BOA. HR.İM.00013.00052.001.

66 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozak Yayınları, İstanbul 2003, s.43; İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri, 27 Ekim'de Boğazlar konusunun müzakerelerine katılmak üzere delege göndermeleri için Moskova'ya nota vermişlerdir. Notada sadece Boğazlarla ilgili müzakerelere iştirak hakkı verilmiştir. Bunun üzerine Çiçerin önderliğinde H. Rakovskiy (Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti), P. Mdivani (Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti), V.Vorovskiy, B. Zalkind ve uzmanlar grubundan oluşan Sovyet delegasyonu listesi onaylanmıştır. (Resul Babaoğlu, "Lozan'da Kanlı Bir Hadise: Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları", *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2019, s.45.)

67 Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", s.165.

68 Şarika Gedikli Berber, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazlar Meselesine Bakış", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim 2016, C.14, s.622; Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", s.165.

Görüşmeler sonunda Türk heyeti Boğazlarda milletlerarası bir komisyonun kurulmasını kabul etmiş, fakat İstanbul ve çevresinin güvenliği için milletler cemiyetinden daha etkin bir teminat istemiştir⁶⁹.

Türklerin izlediği politikanın 1921 Sovyet Türk Dostluk Anlaşması'nın ihlali anlamına geldiğini savunan Rus heyeti, İsmet Paşa'yı, "Savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesinin kabulünü, Karadeniz devletlerine karşı düşmanca bir harekettir" diyerek, uyardı⁷⁰. Sovyetlerin bütün karşı çıkmasına rağmen Türk heyeti, İngiliz tezini kabul etmiştir⁷¹. İngiliz tezinin desteklenmesi Türk-Rus ilişkilerinde bir gerginlik yaratmış ve Curzon'un zaferi olarak değerlendirilmiş olmasına rağmen Türkiye'nin Rusya'nın ileri sürdüğü kapalılık ilkesini savunmaması, Türkiye'nin Boğazlar konusunda daha bağımsız bir politika izlemesine sebep olmuştur. İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey'in Boğazlar hakkında yaptıkları münakaşalar üzerine biraz sarsılan Türk-Rus ilişkileri, daha sonra Batı'ya karşı ortak çıkarlar yüzünden karşılıklı işbirliği içinde devam etmiştir⁷². Sovyetler Birliği, Boğazlar rejiminin Karadeniz ülkeleri tarafından belirlenmesini savunduğundan konferans esnasında imzaladığı Lozan sözleşmesini daha sonra onaylamamış, bu bağlamda daha sonra Boğazlar komisyonunda temsilci bulunduramamıştır⁷³.

1930'lu yılların sonu Rusya ile ilişkilerde çok farklı değişikliklerin olduğu bir dönem olarak görülmüştür. Sovyetler bir dünya politikası gütmeye başlamış bu maksatla Türkiye'yi bir araç olarak kullanmak istemiştir. Montrö Boğazlar sözleşmesi ile Türkiye, daha çok güvenliğini sağlamaya çalışırken, Sovyetler dünya gücü olmak istemiştir. Montrö'de Türk projesi temel olarak Lozan Boğazlar sözleşmesinde yer alan Boğazların askerden arındırılması hükmünün kaldırılması ve savaş gemileri haricinde diğer tüm gemilerin her koşulda geçişine izin verilmesi esaslarına dayandırılmıştır. Türkiye savaşan bir devletse Boğazlardan geçiş esaslarını arzuladığı şekilde düzenlemek ve Boğazlardan geçecek olan savaş gemilerini kendi deniz kuvvetlerini esas alarak sınırlandırmak istemiştir⁷⁴. Lozan'da Boğazlar sözleşmesinin dördüncü maddesine göre Boğazların kıyıları silahtan arındırılmıştı. On sekizinci madde ile Boğazların güvenliği Milletler Cemiyetine bırakılmıştı. Türkiye, savaş tehlikesinin belirmesi üzerine Boğazlar sözleşmesinin güvenliğini tehlikeye sokan kuralların değiştirilmesini 1933'ten itibaren dile getirmeye başlamıştı. 1936'da Tefvik Rüştü, Sovyetler Dış İşleri Bakanı Litvinof ve İngiltere Dış İşleri Bakanı Eden ile konuşup değişiklikler konusunda görüşlerini almıştır. Buna binaen Türkiye, Rusya ile görüş alışverişinde bulunduktan sonra 11 Nisan 1936'da genel sekreterliğe gönderdiği bir memorandum ile

69 Fatih Tuğluoğlu, "Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 53, 2013, s.300.

70 Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye, (1928-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1988, 192.

71 Bilsel, *Lozan*, s. 323.

72 Bayram Kodaman, "Lozan Hakkında Bir Değerlendirme", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 4, 1989, s.10.

73 Abdurrahman Bozkurt, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)", *Publicand Private International Law Bulletin*, Volume: 37, Issue: 1, s.8; Temmuz'da Lozan Antlaşması'nın imzalanacağı sırada Boğazlar rejimi ile ilgili sözleşme hazırlanmıştı. Montrö Boğazlar sözleşmesi ile kaldırılan sözleşmeye göre; Çanakkale ve İstanbul boğazlarının her iki kıyısı ile Marmara Denizi'ndeki adalar askersiz hale getirilmiş, tahkimat yapmak ve asker bulundurmamak yasaklanmıştı. Buna karşılık bu bölgelerin güvenliği sözleşmeyi imza eden devletlere ve Milletler Cemiyeti'nin garantisine bırakılmıştı. Sovyetler, sözleşmeye pek olumlu bakmamıştı. Ama milletler arası bir antlaşmaya imza koyulduğunda bu tanınma manasına geldiği için anlaşmayı imzalamaya karar vermişlerdir. Lozan Antlaşmasında bir Boğazlar komisyonu kurulmuştu fakat bu komisyona Rusya girememişti. (Haluk Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Baha Matbaası, İstanbul 1968, s.194).

74 Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968, s.69

bir konferans teklif etti⁷⁵. Sovyetler 16 Nisan 1936'da olumlu cevap vermiştir⁷⁶. Litvinof'un imzası ile verilen cevapta, Boğazlar bölgesinde barış ve güvenliğin temelini Türkiye'nin egemenliğine bağlı olduğu ifade edildikten sonra Türk Hükümeti'nin dünya barışına yönelik kaygılarının haklı olduğu, Türkiye'nin Boğazlar rejiminde yapılacak değişikliklerle güvenliğini korumak istemesinin doğal olduğunu dile getirmiştir⁷⁷. Türkiye'nin talebi üzerine 22 Haziran 1936'da Montrö şehrinde toplanmıştır.

Konferansta Karadeniz'e kıyısı olan devletlere geniş haklar tanınmış, kıyısı olmayan devletlerin geçirebilecekleri savaş gemisi sayısı ve kalacakları süre kısaltılmıştır. Dünya basınında ise konuyla ilgili Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın nüfusu altında kaldığı ve bu sözleşme ile Sovyet Rus donanmasının Akdeniz'e çıkabildiği söylenmiştir⁷⁸. Rus baş delegesi, Boğazları, geçme hakkı bakımından, Karadeniz devletleri için tam ve kesin serbesti, Karadeniz dışı devletlerin harp gemilerine kapatmak istemiştir⁷⁹.

İzvestiya gazetesine göre Türkiye, Boğazlar meselesinde Rusya'nın menfaatini düşünmemiş ve dostça davranmamıştır. Türkiye'nin Boğazlarla ilgili konularda başka devletlerin etkisi altında kaldığını dile getirilmiştir. Sovyet Rusya'nın Boğazlarda istedikleriyle dünya barışına hizmet ettiklerini vurgulamıştır. Yine Rus basınına göre Türk-Rus dayanışmasının barışın kalesi olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Rusya'nın Türkiye'nin menfaatlerini gözetmediği ama buna karşılık Türkiye'nin Rusya'nın menfaatlerini gözetmediği vurgulanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin Rusya'nın çıkarlarını gözetmeyişi Rusya'ya düşman ülkelerin Türkiye'yi etkilemesine bağlamıştır⁸⁰.

Türkiye'nin, Karadeniz'e sahildar memleketlerin gemi tonajını 15.000'e indirmesine yönelik teklifi Rus basınında eleştirilmiştir. Savaş gemilerindeki sınırlandırmaların kendi aleyhlerine olduğunu düşünmüş olmakla birlikte Rusya, Türkiye'nin Karadeniz'de Rusların güçlenmesini istemedikleri sonucuna varmışlardır⁸¹. Türk teklifinde Rusya'nın aleyhine bir durum olmadığı anlatılmış olsa da Rusya ikna edilememiştir. Ayrıca Türk teklifi, Karadeniz kapılarını Sovyetlerden ve Karadeniz devletlerinden başka devletlere kapatmış, Sovyet Rusya ile Karadeniz devletlerine tamamıyla açmıştır⁸².

Konferanstaki en kuvvetli münakaşalar, İngiliz ve Rus murahhasları arasında olmuştur. İngilizlerin Boğazlardan geçecek gemilerin miktarını belirlemek istemeleri büyük tartışmalara sebep olmuştur⁸³. Ayrıca Türkiye, Boğazlarla ilgili projelerini konferans öncesinde Rusya ile görüşüp anlaşmış olmasına rağmen konferans esnasında hiç umulmadık bir şekilde Rusya'dan itiraz gelmiştir. Şükrü Saraçoğlu, 1947'de yazmış olduğu bir notta; "Montrö'de Rusların bize karşı hattı hareketi çok gayri müsait olmuş ve diyebilirim ki konferansta yegane müşkilat çıkarıcı ve hiç beklemediğimiz noktalarda bile karşımıza dikilen Ruslar olmuştu..." diye düşüncelerini

75 Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, TTK, Ankara 2000, s.502.

76 Suat Bilge, *Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s.116.

77 Bilge, *Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk*, s.116.

78 Figen Atabey, "Montrö Konferansından II. Dünya Harbine Türk- Sovyet İlişkileri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.2, Sayı:4, Ocak 2014, ss.1-11.

79 Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.74; Bilge, *Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk*, s.116.

80 *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1936, No:4360, s.1.

81 Salih Yılmaz, Abdullah Yakşi, *Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk- Rus İlişkileri*, TYB Akademi, Yıl:6, Sayı:17, Mayıs 2016, s.9-83.

82 Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s.506; *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1936, No:4360.

83 *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1936, No:4365, s.1.

belirtmiştir⁸⁴. Bu şekildeki bir tutum Rusya'nın bölgede Türkiye'den daha etkili olmak istemesinin bir işareti olarak görülebilir. Konferans esnasında Türkiye'nin Sovyetlere tavır takınmasına neden olan en önemli olay, Sovyet yetkililerinin boğazları birlikte savunma teklifidir. Türk diplomatların Montrö'yü düzenlemek istemelerindeki en önemli amaçlardan biri Boğazlar komisyonunun kaldırılmasıdır. Sovyetler Birliğinin Boğazları ortak savunma fikri ile Boğazlar komisyonu arasında pek fark olmadığı için bu teklife doğal olarak Türkiye karşı çıkmıştır⁸⁵. Türk teklifine göre Rusya'nın harpte ve sulhta 14.000 tonluğa kadar harp gemileri Karadeniz'e serbestçe çıkıp girecektir. Sovyet teklifine göre Sovyet harp gemileri savaşta ve barışta Boğazlardan serbestçe geçebilmesi ile birlikte 25.000 tonluğa kadar olan büyük gemilerin Türkiye'den izin alması gibi bir şarta lüzum yoktur⁸⁶. Görünen o ki Rusya, bölgede güçlü olması muhtemel bir durumda Boğazlarda daha baskın çıkmaya çalışma ihtimali oldukça yüksektir. Bütün bunlara rağmen görüşmelerde sürekli değişiklik olmuş ve boğazlarla ilgili olarak Boğazlar komisyonu ve silahsızlanma gibi hususların kaldırılması sağlanmıştır. Montrö Antlaşması ile Türkiye'nin boğazları tahkim etme hakkı kabul edilmiştir. Boğazlardan ticaret gemileri gece ve gündüz serbestçe geçebileceklerdir. Sulh zamanında harp gemileri Karadeniz devletleri sekiz gün diğer devletler on beş gün önceden haber ve malumat vererek yalnızca gündüzleri geçebileceklerdir⁸⁷.

Basında yer alan bilgilerde; Boğazların Türkiye'nin can damarı olduğu düşüncesini tüm halka duyurmak maksadı ile Boğaz suları Türk'ün tam hakimiyet ve istiklalinin ifadesi olduğu sürekli olarak tekrarlanmıştır. Çünkü kesin olan bir şey var oda Boğazların, Türkiye'nin coğrafyasında olduğu ve bölgede yaşananlardan en fazla Türkiye'nin etkileneceğidir. Türkiye, Boğazların kendisi için önemini, "kapılarım kapalıdır istediğime istediğim gibi açarım ve buna muktedirim" ifadesi ile göstermeye çalışmışlardır⁸⁸. Birkaç gün sonra basında Türk ve Sovyet murahhasları arasında hiçbir ayrılık kalmamıştır şeklinde bir haber yayınlanmış, sorun kalmadığı duyurulmak istenmiştir⁸⁹.

Montrö Boğazlar sözleşmesi imzalandıktan sonra Türk Boğazlarını güvenlik sağladığı için büyük bir mutluluk duyulmuştur⁹⁰. Başarı ve zaferin sembolü olarak görülmüştür⁹¹. Türk basınına göre Montrö'den sonraki süreçte Türkiye ve Sovyetler arasında gizli diplomasisinin hiçbir iz ve eseri bulunmadığı düşüncesi hakimdir fakat bu düşüncenin doğru olmadığı bir gerçektir⁹².

1937'de Türkiye Rusya ilişkileri artık Cumhuriyetin ilk yılları gibi değildir⁹³. II. Dünya savaşına giden yolda ilişkiler eski sıcaklığını ve samimiyetini kaybetmiştir. Türkiye Rusya ilişkilerinin eskisi kadar sıcak olmadığı basına yansımıştır. Türk Rus ilişkileri soğuk bir hal almaya başladığını belirtildiği makalede ilişkilerin soğuduğu ve bu soğukluğa Karahan'ın sebep olduğu

84 "Türkiye'nin 11 Nisan 1936 tarihli notasında şöyle denilmektedir ; 1923'ten itibaren Karadeniz vaziyeti her noktadan emniyet bahş bir müsalemet manzarası arzeder hale gelmiş, ve buna mukabil Akdeniz de yavaş yavaş bir kararsızlık teessüs etmeye başlamıştır." Bu açıktan açığa bir dostluk gösterisi, bir güvenme belirtisidir. Türkiye açıkça ilan etmektedir ki Boğazlar rejiminin değiştirilmesine etken olan gelişmeler Karadeniz'de olmamakta, Karadeniz'den Türkiye'ye bir tehdit yönelmemektedir". Söz konusu Akdeniz olmasına rağmen Rusya, ya durumu anlamamış ki bunun olma ihtimali çok düşük ya da Boğazlar konusu açılmışken bölgede kendi lehine statü oluşturmak istemiştir. (Dış İşleri Bakanlığı, *Türk Dış Politikasında Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, 1935-1939, Ankara 1973, s.35)

85 Yılmaz, Yakşi, *Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk- Rus İlişkileri*, TYB Akademi, Yıl:6, Sayı:17, Mayıs 2016, s.9-83.

86 *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1936, No:4372, s.1.

87 *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1936, No:4374, s.1.

88 *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1936, No:4366, s.1.

89 *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1936, No:4371, s.1.

90 *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1936, No:4377, s.1.

91 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1936, No:4380, s.1.

92 *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1936, No:4442, s.1.

93 Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", s.321.

dile getirilmiştir. Times gazetesinde konu ile ilgili şu haber yer almıştır. Ankara Sovyet Büyükelçisi Karahan, Moskova'dan çağırılması üzerine Ankara'dan ayrılmıştır. Karahan'ın Ankara'dan ayrılması çeşitli sansasyonlara sebep olmuştur. Rusya, iki devlet arasındaki ilişkilere başka devletlerin karışmasının uygun olmadığını, bu durumu, devletlerin içişlerine müdahalesi olarak görmüştür. Ayrıca Türk-Rus ilişkilerinin Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türkiye İngiltere arasındaki yakınlaşmadan sonra daha soğuk bir hal almaya başladığı, makaledeki esaslar arasında yer almıştır. Yine basında Times gazetesinde çıkan haberlerin doğruluk derecesinin olmadığı vurgulanmıştır. Türk Rus ilişkilerinde soğukluğun aslı olmadığı dile getirilmiştir. İki devlet arasındaki dostluğun bozulmasının imkansız olduğu vurgulanmıştır⁹⁴. Basına bu şekilde yansımaya rağmen ilişkilerin artık eskisi gibi sıcaklığını korumadığı bilinen bir gerçektir.

Montrö, iki tarafında başarısı olarak değerlendirilmiştir. Hatta bu başarı Sovyetler Birliği'nin yeni Ankara Büyükelçisi Karski'nin Anadolu Ajansına verdiği beyanatta ifade edilmiştir. Karski, iki devlet arasındaki dostluğun devletler arsındaki ilişkilerde mühim sonuçlar verdiğini, Montrö Antlaşmasında iki tarafında başarı elde ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkilerin gelişip ilerlemesi için elinden geleni yapacağını söyleyen Karski, Türk yöneticiler ile daima sıkı ilişkiler geliştireceğini dile getirmiştir⁹⁵. İki devlet arasındaki dostluk ilişkileri yerini yabancı basında da bulmuştur. İsmet İnönü'nün iki devlet arasındaki ilişkilerle ilgili TBMM'de yaptığı açıklamada ilişkilerin son zamanlarda iyi bir seyirde olduğunu ifade etmiş olması, olumsuz bütün şüpheleri ortadan kaldırmış⁹⁶ fakat bu durum uzun sürmemiştir. Çünkü Türkiye, Montrö Boğazlar sözleşmesini özenle uygulamış, buna karşılık Rusya, İkinci Dünya Savaşı esnasında Alman ve İtalyan savaş gemilerinin ticaret gemisi sayılarak boğazlardan geçirilmesini uygun bulmamış ve bu durumun Rusya'nın güvenliğini tehlikeye soktuğunu ifade etmiştir. Güvenliğini sağlamak üzere Boğazlar rejiminin değiştirilmesini ve Boğazların güvenliğinin kendisi ve Türkiye tarafından sağlanması gerektiğini dile getirmiştir. Türkiye bu talebi İngiltere ve ABD'nin desteğini alarak kabul etmemiştir⁹⁷.

1937'de Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ile Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın⁹⁸ Moskova'da oluşu basına yansımış ve iki taraf arasındaki dostluktan bahsedilmiştir⁹⁹. Tevfik Rüştü Aras'ın ve Şükrü Kaya'nın Rusya'da bulunuşu Rus basınında geniş yer bulmuştur. Resimleri ve tercüme-i halleri kaleme alınmış, Moskova'da bulunuşları dostluğun tezahürü olarak ele alınmıştır. İki devletin önemli meselelerde istiklal ve emniyetlerini sağlamak üzere birlikte hareket ettiklerini dile getirmiştir. Ayrıca iki ülkenin sadece kendi sulhları için değil bütün milletlerin sulhları için birlikte hareket ettikleri aktarılmıştır.¹⁰⁰

Türk vekillerine Litvinof tarafından bir ziyafet verilmiş ve önemli konuşmalar yapılmıştır. Litvinof yaptığı konuşmada iki devlet arasındaki dostluğun herhangi bir çıkar ilişkisine dayanmadığını belirtmiştir. İki ülkenin nefret edilen eski rejimlerinin aynı zamanlarda devrilmesi ve eski harici siyasete karşı müşterek bir politika takip edilmesi dostluğun tezahürü olarak görülmüştür¹⁰¹. Litvinof konuşmasında; Sovyet Türk dostluğu sayesinde Karadeniz Havzasının huzur içerisinde olduğunu vurgulamış, bu dostluğu istemeyen devletler bu dostluğa karşı suikastlarda

94 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1937, No:4658,s.1.

95 *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1937, No:4691.s.3.

96 *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1937, No:4709, s.1.

97 Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s.506.

98 Mustafa Solak, *Atatürk Dönemi'nde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2010, s.8.

99 *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1937, No:4722.s.1

100 *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1937, No:4723.s.3.

101 *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1937, No:4732,s.1-2.

bulunabilirler dedikten sonra ziyaretin, iki taraf arasındaki dostluğun gelişimine katkıda bulunacağı dile getirilmiştir.¹⁰² Litvinof'un konuşmasının akabinde Tefik Rüştü Aras konuşma yapmıştır. İki milletin kendi mevcudiyetini müdafaa için yaptığı kahramanca mücadele esnasında doğmuş olan bu kuvvetli ve sarsılmaz dostluğun on altı yıldan bu yana her yıl daha kuvvetlenerek devam ettiğini söylemiştir. Türk-Sovyet dostluğu yalnız iki memleket ilişkileri için değil Karadeniz Havzası ve bölgenin huzuru için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Yalnız aynı görüşmede heyet, Stalin tarafından kabul edilmemiştir. Heyette bulunan Rahmi Apak'ta anılarında, Türk heyetinin oldukça soğuk karşılandığı yazılmıştır¹⁰³. Bu bağlamda 16 Temmuzda yayınladıkları ortak bildiri üçüncü devletlerle işbirliğinin sürdürüldüğü açıklanmıştır¹⁰⁴. Açıklama Rahmi Apak'ı doğrular niteliktedir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasında hudut ve ihtilafların tetkik ve hal şekline dair bir mukavele imzalanmıştır. Mukaveleyi Türkiye adına Türkiye Büyükelçisi Zekai Apaydın, Sovyetler adına Hariciye Komser Muavini Stamonjakof imzalamıştır¹⁰⁵. Bu ziyaretle ilgili olarak Türk basınında makaleler kaleme alınmıştır. Peyami Safa'nın "Türk Sovyet Dostluğu" adlı makalesinde Türk-Sovyet Dostluğunun diplomasi yalanı olmadığını, Atatürk Türkiye'sinin dış politika tarihindeki hiçbir olayın bu dostluğu yalanlayamayacağını belirtmiştir. Moskova'da bulunan vekillerin ve Sovyet yetkililerinde bu sözü teyit eden söylemlerde bulunmuş olduklarını dile getiren Safa, bu ziyaretle vekillerin Çarlık Rusya'sının Türk vicdanına soktuğu Moskof kını yerine Sovyet Rusya'sının ikame ettiği büyük sempatiyi göstermeye samimi bir vesile bulduklarını kaleme almıştır¹⁰⁶.

1937'deki Tefik Rüştü Aras ile Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın ziyaretleri ile aşağıdaki hususlar gerçekleştirilmiştir:

On altı yıl önce başlayan bu dostluğun iki memleketin menfaatleri için ne kadar kıymetli olduğu ortaya çıkarılmıştır. Aynı menfaatler iki devlet arasındaki ilişkilerin değişmez ve sağlam bir unsur olarak devam etmektedir. Türk Sovyet dostluğu genel dünya barışı üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahiptir. SSCB ve Türkiye arasındaki dostluk ve karşılıklı güven ilişkileri ve sulhun olması için her türlü girişimleri iki devlet arasında işbirliğini güçlendirmiştir¹⁰⁷.

Ziyaret esnasında vekiller Volga- Moskova kanalını gezmiş, İvankov barajını ve elektrik santralini incelemiş, daha sonra Berman'dan kanalının inşası, faydaları ve işleme sistemi hakkında bilgi almışlardır.¹⁰⁸ Ziyaret sonlandıktan sonra vekiller seyahatlerinden son derece memnun bir şekilde Moskova'dan ayrılmışlardır¹⁰⁹. Montrö Sonrasında Türk Rus dış işleri bakanları Ekim 1936'da Milletler Cemiyeti Kurulunda bir araya geldikleri zaman Litvinof, Aras'a Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gelişiminden memnun olduklarını iletirken bunun Türk Rus dostluğunun önüne geçmemesini umduğunu dile getirmiştir¹¹⁰.

1938 yılında Türkiye ve Rusya arasında çeşitli değişiklikler olmuştur. Rusya ile yapılan diplomatik görüşmeler neticesinde Türkiye ile Rusya hükümetleri arasında alınan aşağıdaki kararlara göre; 31 Mart'tan sonra Türkiye'nin Odesa, Bakü, Erivan ve Leningrad'daki konsoloslukları ile

102 *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1937, No:4732, s.1-2.

103 Necmi Uyanık, "Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmaları Işığında Türk- Sovyet Siyasi İlişkilerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, Sayı:20, ss.133-147.

104 Tellal, SSCB'yle İlişkiler, s.322.

105 *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1937, No:4732, s.1-2.

106 *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1937, No:4733, s.3.

107 *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1937, No:4734, s.1-3.

108 *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1937, No:4734, s.1-3.

109 *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1937, No:4736, s.1.

110 Mustafa Edip Çelik, "İngiliz Büyükelçilik Raporlarında Türk-Dış Politikası (1933-1937)", *Tarih ve Gelecek*, c.3, Sayı:2, 2017, ss.25-41.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin İzmir ve Kars'taki konsoloslukları kapatılmıştır. Karşılıklı olarak devletlerin birer şehirde konsoloslugu devam etmiştir. Türkiye'nin Batum, Sovyetlerin İstanbul'daki konsoloslukları devam etmiştir¹¹¹. Ayrıca uzun süredir Ankara-Sovyet Sefareti Başkatipliğini yapmakta olan M. Palyakof memleketine dönmüştür¹¹². Yüksek Sovyet Meclisi, Trentief'i¹¹³ Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliğine tayin etmiştir¹¹⁴. Yeni Sovyet büyükelçisi, Anadolu ajansına beyanatta bulunmuş ve Türk Sovyet dostluğunun bundan sonraki gelişiminden emin olduğunu dile getirmiştir¹¹⁵. Bu dönemde ilişkilerin ilerlemesi için çaba sarf edilmiş ve Rus büyükelçisi, Dahiliye vekilini ziyaret etmiştir¹¹⁶.

Sonuç

1917'de Bolşevik İhtilalinin gerçekleşmesi, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasında etkili olmuştur. Rusya'da Bolşevik taraftarlarıyla çarlık taraftarlarının savaş halinde olması, Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sının peki iyi bir geçmişlerinin olmaması, İngiltere Fransa gibi devletlerin Bolşeviklerle Çarlık taraftarları arasındaki savaşta çarlıkları desteklemesi gibi sebepler Mili Mücadele önderleri ile Bolşevikleri birbirine yaklaştırmıştır. Bu minvalde oluşan yakınlığa Milli Mücadele'de Bolşevikler tarafından yapılan yardımların da eklenmesiyle iki taraf arasındaki diyaloglar sıklaşmıştır.

16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşmasını, 1925'de yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması takip etmiştir. Bu antlaşmalarla beraber iki devlet arasındaki ilişkiler gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler siyasi olduğu gibi kültürel ve ekonomik anlamda da kendini göstermiş ve dönemin basınına birebir yansımıştır. Türk basını bu dönemde ilişkilerin dostça ve samimi olduğunu yazarken batılı devletlerin basınına bakıldığında Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkiler aleyhine yazılar kaleme alındığı görülmüştür. Hakikaten 1923-1938 dönemi Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin en iyi olduğu dönemlerden biridir. İkili ilişkilerin basına olumlu yansımaları gayet doğal bir sonuçtur. Batılı devletlerin basınında çıkan Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri bozmaya yönelik haberler İngiltere Fransa gibi devletlerin bu yakınlığı istemediklerinin işaretidir.

Araştırmalar esnasında dikkat çeken konulardan biri de Türkiye'deki aydınların çoğunun Sovyet Rusya'nın siyasetinin Çarlık Rusya'sından birebir ayrıldığını düşünmeleridir. Türkiye İle Sovyet Rusya'sının bu dönemdeki yakınlığının sebeplerinden biri de budur. Nitekim batılı aydınlar bu şekilde düşünmemektedirler. Çarlığın siyaseti ile Sovyet Rusya'sının siyasetinin aynı olduğunu düşünen aydınlardan biri Guston Loban'dır. Loban'a göre; Rusya idare şekli noktasında birçok değişiklik yapsa da Bolşeviklerin şarkta takip ettiği siyaset aynıdır. Kişisel görüşlere inmeden genel geçer bir değerlendirme yapmak gerekirse o da Türkiye ile Rusya'nın bu dönemde siyasi olarak yalnız oldukları için birbirlerine ihtiyaçları olduğu ve birlikte daha güçlü olmaları sebebiyle samimiyetlerini arttırdıklarıdır.

1925 Dostluk ve tarafsızlık Antlaşması bu samimiyeti arttırmanın yollarından biri olarak görülmüştür. Almanya ve diğer devletlerarasında yapılan Locarno Antlaşması'na tepki niteliğinde yapılmış hem Türkiye hem de Rusya'ya kendini iyi hissettiren bir antlaşmadır. Locarno Antlaşması'nın Türkiye ve Rusya üzerinde oluşturduğu tehdit basına yansımış, Ahmet Ağaoğlu gibi yazarlar tarafından değerlendirmeler yapılmıştır. Ağaoğlu, Cenevre Protokolü ve Locarno

111 *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1938, No:4930, s.3.

112 *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1938, No:4939, s.8.

113 Trentief, 36 yaşlarındadır ve daha önce İzmir konsoloslüğünde bulunmuş, bir sürede Ankara elçiliğinde çalışmıştır. (*Cumhuriyet*, 19 Nisan 1938, No:5003, s.1).

114 *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1938, No:4988, s.8.

115 *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1938, No:5007, s.3

116 *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1938, No:5010, s.3

Antlaşması'ndan sonra 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yapılmasını gayet doğal bir durum olduğunu vurgulamıştır. Antlaşma birçok devletin basınına yansımıştır. Roma'da Fos gazetesi, Türk-Rus yakınlaşmasını İngiltere'nin hiç iyi karşılamadığını, Rusya'nın bu antlaşma vesilesi ile Anadolu'da etkili olacağını düşünmesi İngiltere'yi rahatsız ettiğini dile getirmiştir.

Milli Mücadeleyi zaferle bitiren Lozan Antlaşması'ndaki görüşmelerde Rusya Boğazlar meselesine çok fazla yoğunlaşmıştır. Lozan'da Boğazlar Sözleşmesi ile boğazların silahsızlandırılması ve Boğazların güvenliği Milletler Cemiyeti'nin kuracağı bir komisyona bırakılması kararı alınmıştır. 1930'lara gelindiğinde Rusya İle Türkiye ilişkileri özellikle Boğazlar konusunda bazı anlaşmazlıklara sahne olmuştur. Anlaşmazlıklar Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kendini göstermiştir. Montrö'nün görüşmeleri esnasında Rusya'nın Boğazları birlikte savunulması talebi iki taraf arasındaki ilişkilerin soğumasına sebebiyet vermiştir. Çünkü Lozan'daki Boğazlar komisyonu ile Boğazların kontrolü yabancı devletlerin elindeydi ve Türkiye uzun bir süredir bu komisyonun kaldırılması için mücadele etmekteydi. Sonuç itibarıyla Montrö'de bu açıdan bir zafer kazanılmış ve Boğazlar komisyonu kaldırılmıştı. Rusya'nın bu talebinin kabul edilmesi durumunda tekrar Boğazlar başka bir devletin hakimiyetine verilmiş olacaktı. Buna binaen Türkiye'nin bu teklifi kabul etmesi mümkün değildi. 1930'ların sonlarına doğru devlet liderleri dostluk mesajları verse de II.Dünya Savaşı esnasında Rusya'nın Boğazlar rejimini değiştirmek istemeleri ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır.

Kaynakça

Alantar, Özden Zeynep, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", Türk Dış Politikasının Analizi, (Der: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul 2004, ss. 99-129.

Atabey, Figen, "Montrö Konferansından II. Dünya Harbine Türk- Sovyet İlişkileri", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C.2, Sayı:4, Ocak 2014, ss.1-11.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919-1923 C.2.Kültür Bakanlığı Ankara, 1994.

Aydın, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945" , Editör: Baskın Oran, Türk Dış Politikası, C.1, İletişim, İstanbul 2014.

Babaoğlu, Resul, "Lozan'da Kanlı Bir Hadise: Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları", Toplumsal Tarih, Temmuz 2019, s.44-50.

Başarır, Mehtap, "Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk Ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Notaların Basına Yansımaları", Belgi Dergisi, Sayı:18, 2019, ss.1417-1448.

Berber, Şarika Gedikli, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazlar Meselesine Bakış", Kastamonu Eğitim Dergisi, Ekim 2016, C.14, s.622; Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", s.165.

Bilge, Suat, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s.116.

Bolat, Mahmut, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", Gazi Üniversitesi

Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.7, Sayı:1, 2006, ss.45-74.

Boy, Arzu, “1877’den 1920’ye Kadar Kars ve Çevresinde Rus Ermeni İlişkileri” Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:18, C.10,2018, ss.109-132.

Bozkurt, Abdurrahman, “Boğazlar Komisyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)”, Publicand Private International Law Bulletin, Volume: 37, Issue: 1, s.8.

Çelik, Mustafa Edip, “İngiliz Büyükelçilik Raporlarında Türk-Dış Politikası (1933-1937)”, Tarih ve Gelecek, c.3, Sayı:2, 2017, ss.25-41.

Dış İşleri Bakanlığı, Türk Dış Politikasında Montreux ve Savaş Öncesi Yılları,1935-1939, Ankara 1973, s.35.

Dilek, Mehmet Sait, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand Kellogg Paktı,” Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, C.10, Sayı:37, ss.145-169.

Erkin, Feridun Cemal,Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968.

Gökay, Bülent, Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye, (1928-1923), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1988.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, “ 1919-1939 Dönemi”, Edit: Mehmet Gönlübol, Olaylarla Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Gürün, Kamuran “17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması”, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu, TTK, 1999, ss.182-188..

Hale, William,Türk Dış Politikası 1774-2000, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

İnönü, İsmet, Hatıralar, Haz: Sabahattin Selek, C. II, Bilgi Yayınları, Ankara 1987.

Karabulut, Nilüfer, İki Genel Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi AİİT Enstitüsü, İstanbul 2007.

Kodaman, Bayram, “Lozan Hakkında Bir Değerlendirme”, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 4, 1989, s.10.

Müezzinoğlu, Ersin, “İsmet Paşa’nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, 2018, ss.249-260.

Sergeevna, Porshneva Olga, Sovyet Türk Kültürel İlişkilerinin Gelişiminin İncelenmesi, Ural Basımevi, Ekaterinburg 2010.

Şen, Cenk, Stalin Dönemi’nde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

Solak, Mustafa, Atatürk Dönemi'nde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2010, s.8.

Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C. I, TTK, Yayınları, Ankara 1983.

Tellal, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", Editör: Baskın Oran, Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.315.

Tengirşek, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.

Topal, Coşkun, "Türk Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması", Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4/6, 2018, ss.313-330.

Toprak, Serap, "1919-1945 Dönemi Türk Rus İlişkileri" Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı:9, 2011, ss.161-170.

Tuğluoğlu, Fatih "Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 53, 2013, s.300.

Uçarol, Rifat, Siyasi Tarih (1789-2010), Der Yayınları, İstanbul 2010.

Uyanık, Necmi "Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmaları Işığında Türk- Sovyet Siyasi İlişkilerinin Değerlendirilmesi", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi, Sayı:20, ss.133-147.

Yazıcı, Nevin, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", CTAD, Yıl 7, Sayı:14, 2011, ss.133-179.

Yılmaz, Salih, Yakşi, Abdullah, Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk- Rus İlişkileri, TYB Akademi, Yıl:6, Sayı:17, Mayıs 2016, s.9-83.

Yüceer, Saime, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu," Çev: İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, ss.61-107.

Celse Zabıtları

TBMM ZC, 11.02.1926, C.22.

Arşiv

BOA. HR.İM.00013.00052.001.

Sürelî Yayınlar

Hakimiyet-i Milliye, İkdâm, Vakî, İzvestiya, Akşam